

„Meg kellett menteni a régi Magyarországot”¹

(Krúdy Gyula történelem- és magyarságtárgyalása)

„*Én seregem és én népem,
Szeretlek én mindenképpen.*

(...)

*Szeretnék sereget szedni,
Sok-sok mindent visszavenni.”*
(*Ády Endre*)²

Krúdy Gyula életművét többen többször tekintették már át a magyar nemesi középosztály, illetve alsó-középosztály alkonyának dokumentálása felől. Mikszáth Kálmán munkásságának ideillő párhuzamait, a kortárs társadalmi-politikai-történeti hátteret vázolta, idézte több szakmunka. A téma a gyakori megfélemlítéseken túl legalább két, talán kevésbé kutatott irányban is továbbgondolható. Az egyik – s Krúdy művészetében igen fontos – ág a történelmi vonatkozás, amely mindig igen régi múltban gyökerezik, míg a jelenben belőle kifejlő következmények szinte mindig tragikusak, de legalábbis rezignáltan pesszimisták vagy ironikusak. A másik ág a „történelmi osztály” és a Habsburg dinasztia között teremt kapcsolatot. Ennek a kapcsolatnak kötőeleme Szemere Miklós alakja, aki saját nevén, valamint Alvinczi Eduárd egyik – valószínűleg legfontosabb – ihletőjeként egyaránt Krúdy elbeszélőinek hősei közé tartozik. Ő az, aki szent földadatának tekinti a dolgozatom címében szereplő kötelességet, s ezzel nincs egyedül Krúdy szövegvilágaiban. *A Repülj fecském!* Desseffy grófja vagy a *Mákvirágok kertjének* Merseházy Miklósa szintén érintettek érzik magát e téren. Előbbi a törvény, utóbbi a züllés elől mentené a hétszilvafás nemesség sarjait. A következőkben a Krúdy-életmű említett két vonulatának reprezentánsai közül a *Mákvirágok kertjével*, a *Velszi herceggel*, a *Jockey Clubbal*, a *Valakit elvisz az ördöggel* és az *Etel király kincsével* foglalkozom.³ A Habsburgok magyarországi uralmának utolsó évtizedeire és a hétszilvafás nemesség hosszú alkonyára Krúdy műveiben egyaránt érvényes a kijelentés, amelyet Szauder József Szindbád Purgatóriuma című tanulmányában az utóbbi kapcsán fogalmazott meg:

„egy minden ízében kétértelmű, létében bizonytalan, körvonalaiiban, jellemeiben szétfoszló világot ragad meg – jellegzetes körülményeinek, színhelyeinek, szokásainak jellemzésével.”⁴

¹ Krúdy Gyula: *Repülj, fecském! (Úri betyárok)* In: Uő: *Az utolsó gavallér. Regények.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 48. Első megjelenése folytatásokban: Pesti Napló 1923. május 13. – november 11., valamint Újság 1923. június 17.

² Ády Endre: *Kétkedő, magyar lelkem.* In: Uő: *Összes versei I-II.* Osiris – Századvég Budapest, 1994. II. 130. Első megjelenése: Világ 1915. szeptember 12.

³ A két utóbbi regényt Szauder József Szindbád Purgatóriuma című tanulmányában a Purgatórium című regénnyel együtt a kései nagy művek közé sorolja. In: Uő: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmából.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 178.

⁴ I.m. 187.

A *Mákvirágok kertje* első olvasásra a Krúdy-műveknek abba a csoportjába tartozik, melyek az első sikereket hozták szerzőjüknek, s az ódonságok leírásának, a kollektív emlékezetben történő rögzítésük első kísérletének is fölfoghatók. Ezekben a kisregényekben (mint például a *Régi szélkakasok között*-ben) dominál az ifjúság-öregség párhuzam. Az öregek gyakorta segítői a fiatalok vágyteljesüléseinek, s az öregség sem minden esetben életkor-jelölő, többször – mint a *Mákvirágok kertjében* – társadalmi szerepre-helyzetre utal. Ugyanakkor az 1913-as kisregényben már megjelennek a magyarság történelmére utaló párhuzamok (ezúttal még a leírás és a hangulatfestés szintjén), amelyek között előkelő helyet foglalnak el a Habsburg-házzal kapcsolatosak. Már a mű kezdetekor megjelenik Mária Terézia mint bőkezű uralkodó, aki a cselekmény helyszínéül szolgáló Margitvárbán szállt meg annak idején.⁵ Ebből az apopóbiából az elbeszélő történeti eszmeifuttatást bont ki, mely kizárólag a tárgy történeten és -kultúrán nyugszik, s mely kiérlelt formájában a világháború utáni lainzi Habsburg-novellákban tökéletesedik majd.⁶ Lainzba Hatvány Lajos hívja a világhéges utáni évtizedben Krúdyt, aki a báró vendégszeretetét élvezve hasonló helyzetben érezhette magát, mint az 1913-as *Mákvirágok kertjének* „lézengő rittereit” Merseházyánál.⁷ Hazaírt leveleiben Krúdy a „fejedelmi vendéglátás” mellett többször panaszkodik pénztelenségére, míg a világháború előtti regényben így ír a margitvári fogadtatásról: „Milfay Olivérnek valóban nem lehetett olyan kívánsága, amit *látszólag* ne teljesítettek volna.”⁸ A látszat és a *majdnem* varázslata, mely gyakorta öncsalás, a történelmi párhuzamok keresésében is jelentkezik. Milfay a szobaleány rozsdás hajtűjét Mária Terézia hagyományaként veszi számba, holott tisztában van a tárgy eredetével.⁹ Treszka álmodozásában a Habsburg uralkodónő további mitikus történeti szereppel gazdagodik: Szűz Mária alakja is fölmerül Mária Terézia és egy udvarhölgye kapcsán, akit szintén Teréznek hívtak, s így többszörös legendás történeti áttételen keresztül Treszka vélt ősanjával, az uralkodónővel és – némileg – az égi királynővel kerül kapcsolatba.¹⁰ Mindez az ősök arcképeinek olyan galéria-szerű genealogikus megidézésével jár együtt, amely – profán értelemben bár, de – a *Valakit elvisz az ördög* Régenburger-házában is megtalálható.¹¹

Merseházy Miklós birtokainak körülírhatatlan számosságával a „keleti” urak típusát képviseli, s e regényalakot a leginkább Alvinczi Eduárd történeteiben dolgozza ki Krúdy. Ugyanakkor Jókai magyar nábobjára, pontosabban magyar nábobjaira is emlékeztet, ahogy ezt az elbeszélő meg is jegyzi. Jókai alakjainak földidézése a „zsenialitás” tulajdonságával párosul, ezáltal Merseházy zsenije azt az értelmezői távlatot kapja, melybe többek között Jókai Kárpáthyjai is belefoglalhatók,¹² bár nem azonos típust képviselnek. Emellett a regény

⁵ Krúdy Gyula: *Mákvirágok kertje*. In: Krúdy Gyula *összegyűjtött művei*. 9. *Regények és nagyobb elbeszélések* 5. Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2007. 111.

⁶ I.m. 112.

⁷ Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 145–149.; *Krúdy világa*. (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 236–240.

⁸ 5. jegyzet 114. kiemelés tőlem K. Z.

⁹ Uo.

¹⁰ I.m. 139.

¹¹ Krúdy Gyula: *Etel király kincse*. *Regények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1981. 19. 100.

¹² 5. jegyzet 117.

egyik mellékszereplője kapcsán Goncsarov *Oblomova* is megidéződik, s ez árnyalhatja a romantikus hangvételt.¹³ A cselekmény alapját a lecsúszott korhely kismesek megmentésének fantasztikus terve adja, mely majd a Szemere-Alvinczi regényekben bontakozik ki, míg a hiány szempontjából legjellemzőbb és legkiábrándultabb kidolgozását *A tiszaszlári Solymosi Eszterben nyeri el*.¹⁴ Jellemzően a kor talán legismertebb, de a Nyírségben mindenképpen kétes hírnevet magáénak tudható antiszemita „Puczer” Mikecz József, több Krúdy-mű – így az említett – mellékszereplője a *Velszi herceg* című regényben is föltűnik mint a váci államfogház mustárkészítő lakója.¹⁵ Később Alvinczi nyírségi utazgatásainak idején újságíró a *Valakit elvisz az ördög* sörházi „tanácskozásán”,¹⁶ majd jellemzően kirekesztő, rasszista nézeteit terjeszti az *Etel király kincse* lapjain a Pestre érkezett szabolcsi kurtanemesek között.¹⁷ *A Mákvirágok* cselekményének háttérében Mária Terézia alakjával húzódik az osztrák–magyar közös múlt történelmére való folyamatos utalás, mely Krúdyra jellemző módon a populáris regiszter profán-frivol, esetleg naivan mitizáló emlékezetét imitálja.¹⁸ Mária Terézia alakja azonban nehezen nevezhető szövegszervező erőnek. Nem több, mint egy néha fölbukkanó halvány utalás, akárcsak a következő évben írt *A 42-ös mozsarak* esetében.¹⁹ Hasonló szerepet kapnak a Habsburgok a *Jockey Club* leíró részében, amikor Pálmay Ilka művésznő margitszigeti otthonának kapcsán a József főherceg családjára tett folytatólagos utalások azt a környezetet mutatják be aprólékosan, melyben Krúdy is hosszabb ideig lakott.²⁰ Ilyen még a Mária Teréziára vonatkozó megjegyzés a *Valakit elvisz az ördögben* a vörös postakocsi,²¹ később özvegy Régensburgerné kapcsán.²²

Szemere Miklós a történelmi valóságban is olyan legendás-különös személyiség volt, mint Krúdy műveiben.²³ Az ő alakja köti össze a magyar kurtanemesség délibábos történeti képzeteit-mítoszait – melyek újra meg újra aktualizálódni szeretnének – a Habsburg-ház századfordulós történetét mitizáló, kollektivizálódó emlékezettel. Ebben a viszonyrendszerben a már említett látszatnak, trükknek, csalásnak fontos szerep jut. A zavarkeltő kétértelmű viselkedés jellemző formája Krúdy műveiben az alakmás, a helyettes, a doppelgänger. Rudolf trónörökös dublóre, Bécs Rezső a *Jockey Clubban* fontos helyettesítő

¹³ I.m. 133.

¹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd: *A „nagy pör” pereit* In: Kelemen Zoltán: *Mitikus átváltozások. (Multikulturalizmus a közép-európai irodalmakban.)* Lazi Könyvkiadó Szeged, 2004. 95–126.

¹⁵ Krúdy Gyula: *Utazások a vörös postakocsin I.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977. 448.

¹⁶ 11. jegyzet 53–55.

¹⁷ I.m. 336–337.

¹⁸ „Magam is tisztetem a főhercegnőket, amíg fiatalok. Szent nevük van, és milyen pompásan alksznak Bécsben a Grabenen! Ezt a tulajdonságukat még Mária Teréziától örökölték, aki mindenekeelőtt jó gazdasszony volt.” 5. jegyzet 117.

¹⁹ Első megjelenése az *Új Időkben*. 1914. október 4. – december 20. Legutóbbi kiadása: Krúdy Gyula *összegyűjtött művei 10. Regények és nagyobb elbeszélések 6.* Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2007. 7–114.

²⁰ I. jegyzet 307–311.

²¹ 11. jegyzet 37.

²² I.m. 99.

²³ Szörényi László: *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* In: Uő: „Multaddal valamit kezdeni” JAK füzetek 45. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 222–229., különösen 224–225.

alakmás. Meg kell ugyanakkor említeni Vera Belousova elképzelését is, melyet *Aneignung des Habsburger-Mythos in der ungarischen Literatur am Beispiel der Romane Krúdys* című tanulmányában fejt ki. Amellett, hogy behatóan foglalkozik a Rudolf trónörökös alakjához kapcsolt naiv legendák Krúdy általi földolgozásával, rámutat, hogy I. Ferenc Józsefnek is van doppelgängere, s ez nem más, mint Szemere Miklós.²⁴ A *Velszi herceg* Alvinczi Eduárdja „'haragban volt' Ferenc Józseffel”, mégpedig korántsem olyan hazafias okokból, mint a későbbi művek Szemeréi vagy Alvinczijai, akik a nemzet, illetve a nemzetalkotó hétszilvafások megmentésén fáradoznak. Egyszerűen politikai előmeneteli okokból.²⁵ A császár és király személye csak nagyon ritkán érintkezik közvetlenül magyar nemzetével, úgy pedig szinte soha, hogy abból a találkozásból naiv mítosz, népszerű újsághír, pletyka, mesemondás keletkezhetne, habár ebből a naivan népszerű mitizálásból a császári korona alattvalóinak körében egyáltalán nincs hiány, erre Krúdy elbeszélő is utalnak.²⁶ Egyik különösen kedves elképzelését, miszerint az uralkodónak a Burggal „szemközti” sörözőből hordták a sört és a virslit, beleírja a *Jockey Clubba* is.²⁷ Az *Extrablattról* immár nem dönthető el a *Jockey Club* című regényben, hogy a bécsiek azért olvassák, mert ők képezik a lap természetes olvasóközönségét, vagy azért, mert az uralkodó is azt olvassa. Mindenesetre úgy tűnik: a Hofburgban mindenki ebből a sajtóorgánumból szerzi értesüléseit. A lap híresztelése hosszú távon hozzájárulhatnak a trónörökös tragédiájához, amennyiben úgy tűnik: az uralkodó onnan szerzi fiára vonatkozó értesüléseit,²⁸ ahogy a szobafogságát töltő Rudolf királyfi is a lapból értesül a külvilág eseményeiről.²⁹ Kettejük viszonyára nem az apa-fiú hanem a fölöttes-beosztott viszony jellemző. Rudolf szerint: „Utóvégre katonatiszt is vagyok, engedelmeskednem kell a Legfőbb Hadúrnak.”³⁰

Mintha az uralkodói jelenlétet pótolná Szemere-Alvinczi utazgatása vörös postakocsijával a régi Magyarország tájain. Lovával a politikai uralom helyett a pénz hatalmát és a pénz hatalmához kapcsolható fantasztikus vállalkozásokat képviseli.³¹ A *Velszi herceg*³² Bimyje az alakmás ősmintájának paródiája.³³ Bimy alakmás *akar* lenni, de talán éppen humort keltő és néha botrányos igyekezete miatt nem lehet az. Nem velszi herceg, sem elűzött király, de még csak nem is költő. Bírja ugyan ideig-óráig Alvinczi Eduárd támogatását, de végül kiderül, hogy a nagyúr saját terveihez használta föl a nagyravágyó ifjút. Az igazi (?) velszi herceg magyarországi kalandjai kapcsán Alvinczi említi Shakespeare *IV.* és *V.*

²⁴ In. *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Herausgeberinnen: Gertraud Marinelli-König und Nina Pavlova. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 1996. 359.

²⁵ 15. jegyzet 433.

²⁶ 1. jegyzet 269., 322.

²⁷ I.m. 347–348.

²⁸ I.m. 341–342.

²⁹ I.m. 379.

³⁰ I.m. 343.

³¹ 15. jegyzet 445.

³² Első megjelenése: Pesti Napló, 1924.

³³ Bimy lehetséges modelljével és a modell kategóriájával kapcsolatos fenntartásokról lásd Fried István: *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, térítő Krúdy Gyula műveiben*. Új Palatinus Könyvesház Kft. Budapest, 2006. 234–235.

Henrikjének hőseit, V. Henriket, párhuzamba állítva a kortárs hazai színjátszással.³⁴ Az 1925-ös *Jockey Club* elején Rudolf trónörökös álmodozik arról, hogy neki is lehetne egy Falstaff-szerű korhely cimborája.³⁵ Később azonban *Az arany ember* című Jókai-regény fölülírja benne Shakespeare értelmezését és így vélekedik: „Én nem vagyok sem olyan hülye, mint a Shakespeare velszi hercege, de még olyan sem, mint Viktória császárnő ma élő trónörököse.”³⁶ Mindezzel együtt a *Velszi herceg* éppen úgy az osztrák–magyar századforduló panteonjába illeszthető,³⁷ mint általában a postakocsi-regények vagy az olyan Habsburg-tárgyú művek, mint a *Jockey Club*. Csakhogy ezúttal nem titkokról, trükkökről és cselekedetekről van szó, hanem nyilvánvaló és kisszerű csalásokról. Fried István *Ki (a) velszi herceg? (Öntükröző személyiség-játékok Krúdy Gyulánál)* című tanulmányában lét és látszat, (ön)meghatározás és szerepjátszás szétválaszthatóságának ellehetetlenüléséről értekezik a *Velszi herceg* kapcsán, egyúttal fölhívja a figyelmet *A velszi herceg* című első közlésére, mely a későbbi kiadásokhoz képest tartalmazott még egy fejezetet, mely amellet, hogy megkönnyíthetné a következő fejezet viszonyrendszereinek értelmezését, még inkább kérdéssé teszi a személyiség meghatározhatóságát, de a meghatározás jogosságát is.³⁸ A meghatározások kaotikusságának jellemző jelene Alvinczi bemutatkozása Bimynek: „Engem Alvinczi Eduárdnak hívnak. (Mindenki Eduárd ma éjszaka! – gondolta Bimyen egy vérhullám.)”³⁹ Később számára hasonlóan értelmezhetetlen helyzetbe kerül, mikor Alvinczitől „A kis Eduárd” nevet kapja.⁴⁰ Ezután azonban magabiztosan szövi a hazugságot Josephine számára.⁴¹ Jellemzően nem a velszi herceg áll ábrándos álvilágának a középpontjában. Később kiderül, hogy számára a legfontosabb Eduárdnak lenni. Az Eduárd név, mint jel (látszólag) fölold és megold minden ellentmondást, minden akadályt elhárít egészen a végső, fiaskóba torkolló hazugságig, melyet később a korabeli divat követésével kompenzál. Ebben a divatban szintén nagy szerepet játszik az állítólagos velszi herceg, követéséhez a(z) anyagi lehetőséget pedig a másik Eduárd, Alvinczi nyújtja, akinek segítségével Bimy nyer a lóversenyen.⁴² *A tegnapok kódlovagjai. Szélgjegyzetek Krúdy Gyula kötetéhez* című tanulmányában Fried István képzelet, látszat, tény és fikció tudatos, együttes alkalmazását elemezvén a Krúdy-életműben, így ír:

³⁴ 15. jegyzet 433.

³⁵ I. jegyzet 269. Falstaff szerepéről a Krúdy-művekben lásd 33. jegyzet 230–231.

³⁶ I. jegyzet 369.

³⁷ Lásd a Rudolf trónörökös görgényi vadászatát megörökítő festményt Piliis Róza szalonjában. 15. jegyzet 417.

³⁸ 33. jegyzet 246–247., de különösen a 29. jegyzet. Az értelmezhetetlen ellentmondások egyik izgalmas példája, amikor Josephine szóról szóra megismétli Róza intelmeit, s ezt Bimy az angyal és „az elkárhozott lélek” párhuzamaként értékeli. 15. jegyzet 452. Megjegyzem, külön elemzés tárgyát képezhetnék akár az *Etel király kincse* kapcsán is Krúdy következetlenségei. Veronika kendőjében például magát Veronikát láthatná meg a kíváncsi vendég 11. jegyzet 367., Dante pedig maga helyett valaki mást küldött alvilági utazásra. l.m. 374.

³⁹ 15. jegyzet 438.

⁴⁰ l.m. 446.

⁴¹ l.m. 450.

⁴² l.m. 490.

„a Krúdy-életmű a tényszerintit és a képzeletit, az oly értelemben vehető fikcionalisat, amely a megfigyelt, összegyűjtött, tárolt adatok elrendezését, egymáshoz viszonyítását, egymás függvényében történő értékelését/értelmezését annak tudatában engedi érvényesülni, hogy a századfordulós modernség álom-valóság, lét-látszat, maszk-eredeti' arc dichotómiát az irodalom alapvetően ambivalens, de az ambivalenciát alkotó tényezők 'természetes' párbeszédének során jeleníti meg.”⁴³

Bimy nevetségesen kisszerűként is értelmezhető dublőri kísérletével szemben az említett Bécs Rezső története tragikus, csakhogy a korabeli Osztrák–Magyar Monarchia kedélyesen szórakozó-szórakoztató életének idilli megformálása miatt olyan hirtelen, rémképszerűen fordul át tragédiába a történet (a rémálom kulcsszerepet játszik ezen a ponton), mint *A magyar jakobinusok* történelmi regényében. Mindkét esetben Habsburg-uralkodó áll a tragédia hátterében, ráadásul a *Jockey Clubban* közvetve bár, de mintha kétszer is utalás történne az 1848-49-es szabadságharcot követő Habsburg megtorlás bűnére. Először Erzsébet királyné osztja meg aggodalmát fiával arra vonatkozólag, hogy a jogtalanságot szenvedett magyarok bosszújától fél,⁴⁴ másodszer a végső útra készülődő Bécs Rezsőnek jutnak eszébe azok, „akiket a kivégzési helyre vezetnek, és emelt fővel mennek.”⁴⁵ Jelentésszerű lehet, hogy a *Jockey Clubnak* is van *Az álkirályfi* című fejezete, akárcsak a *Velszi hercegnek*, ráadásul mindkét esetben a második fejezet az. Rezső azonban egyáltalán nem a szerencse kegyeltje, s ezt a különbséget az elbeszélő éppúgy lakáskörülményeinek vázolásával mutatja,⁴⁶ mint Bimy esetében. Mindenesetre alakmásként sokkal sikeresebb Rezső, mint Bimy, elegendő lehet a pesti színházban történt zajos ünneplésére utalni.⁴⁷ Ugyanakkor ő nem akar mindenáron *hasonlítani*: „Tehetek én arról, hogy olyan végzetesen hasonlítok a Gazdához?...”⁴⁸ A Rudolf-regényből úgy tűnik, a trónörökös alteregóválasztása – legalábbis kezdetben – nem volt tudatos. Később azonban legalábbis elgondolkodtatóak Rudolf szavai Vetsera Máriához: „Köszönöm, hogy Rezsőnek szólított, mert az az én magyar nevem. Így szólít a barátom, Jókai Mór is.”⁴⁹ Elképzelhető, hogy nem a kisember akar híressé válni, hanem a királyfi vágyik a tisztességes polgári életre. A látszat, játék és többféleképpen értelmezhető értékvilág, illetve az esetleges értékvákuum⁵⁰ jelenlétére utalhat, hogy az álkirályfi első „nyilvános szereplése” a színházhoz kötődik. Az is figyelemreméltó, hogy éppen *A denevér* előadásán terjed el a *pletyka*, miszerint a trónörökös Színészsnő szeretője után cipeli a ruháskosarat.⁵¹ Ennek következménye lesz, hogy a Rudolfról már életében keringő mendemondák – melyek legfontosabb részlete talán az volt, hogy egyszerre több helyszínen képes megjelenni az álruhás királyfi – a doppelgänger szerepeltetésével

⁴³ 33. jegyzet 165-166.

⁴⁴ I. jegyzet 386.

⁴⁵ I.m. 394.

⁴⁶ I.m. 275.

⁴⁷ „A trónörökös! – kiáltozzák egymás felé buzdítólag.” I.m. 305.

⁴⁸ I.m. 357.

⁴⁹ I.m. 366.

⁵⁰ Ezzel kapcsolatban lásd 33. jegyzet 218-219.

⁵¹ I. jegyzet 287. Valóság és művészet együtt láttatására példa, hogy a Froscht alakító színész szintén részeges, mintha az élet és a látszat egyesülne.

kapnak magyarázatot.⁵² A Színésznő olyan ruhákba öltözteti Rezsőt, amilyeneket Rudolf szokott viselni, hogy fokozza a látszat sikerét, a csalást. A siker miatt tapsol, holott neki szoktak tapsolni.⁵³ A kertjébe küldi „rejtőzni” Rezsőt, ahol a járókelők „véletlenül” megleshetik őt: „A titkár ült mozdulatlanul az orgonabokor mögött, mint valami viaszbaba egy ruhakereskedés kirakatában.”⁵⁴ A *Jockey Club* írásakor már működhetett az alkmás szerepkörének az emlékezetben való rögzítésre vonatkozó funkciója is, így az elbeszélő emlékező kiszólásai segíthetik látszat, valóság és emlékezet egymásra olvashatóságát:

„A szakállas fiatalember testhezálló vadászruhájában olyanformán mehetett végig Pest utcáin, mintha napjainkban bejönne sétálni a városba a Stefánia útról a trónörökös szobra.”⁵⁵

Pesti kiküldetése alkalmával (Bratfisch, a fiákeres már fölkészítette, hogy a jóindulatú pesti emberek mindent elhisznek, amit a bécsiek hazudnak nekik)⁵⁶ Bécs Rezsőt is rabul ejti hosszabb-rövidebb időre az általa keltett látszat: Stefániát látja a pesti szőke nőkben.⁵⁷ Mintha ez az epizód előlegezné későbbi reménytelen szerelmét Vetsera Mária iránt.⁵⁸ Ez a szerelem nem a tárgyával köti össze szorosán alanyát, hanem azzal, akit helyettesít. Így válik egyre inkább Rudolffá,⁵⁹ nemcsak külsejében, hanem sorsában is. Elgondolkodtató, hogy életét egy Bécs környéki elmeógyógyintézetben végzi (talán éppen Döblingben?).⁶⁰ Az utolsó előtti fejezetből ugyanis tudható, hogy ekkortájt fiának is elzárást (Olmützben) rendelt el az uralkodó. A hétköznapiok kézzelfogható valóságát szinte nem is érinti Pesten, hiszen Pilisy Rózának Újvilág utcai házában kvártélyozzák el, melyről köztudomású, hogy rendhagyó vendégekről és vendégségekről ismert. Rezső doppelgänger szereplései nagyobb részét színházi előadásokon zajlanak, a legjelentősebb (midőn Pálmay Ilka elájul a megtiszteltetéstől, hogy a „krónprinc” inkognitóban figyeli őt a nézőtérrel) *A denevér* pesti előadásán. Ugyancsak *A denevér* keringője csendül föl Ilkánál, a szerenád alkalmával.⁶¹ Ifjabb Johann Strauss vígoperája, mely sorozatos tévedésekre, rejtőzködésre, titkolózásra és megtévesztésre épül, s központi jelenete egy maszkabál, jelképe vagy vezérmotívuma is lehetne a regénynek, ha a tragikus vég nem kódolódná mélyen a szövegben. A nyelvi megformáltság szintjén erre a kódolásra példa a visszatérő mondat, mely a nyár szépségeit dicsérve szinte mellékesen fűzi mondandójába az uralkodót. Az ismétlés hatására azonban a két – látszólag független – közlésegségből összetett mondat fenyegető

⁵² I.m. 362.

⁵³ I.m. 289. A látszat fontossága Rezső következő úrnőjére, a Költőnőre is jellemző, aki „Kitartóan harmincesztendőss asszony volt.” I.m. 291.

⁵⁴ I.m. 291.

⁵⁵ I.m. 299.

⁵⁶ I.m. 298.

⁵⁷ I.m. 300.

⁵⁸ I.m. 352–360.

⁵⁹ I.m. 354.; 358–359.

⁶⁰ I.m. 397.

⁶¹ I.m. 314.

kijelentéssé válik: „Ferenc József Ischlben volt, és Bécsben nyár volt.”⁶² Ezt a fenyegetést váltja valóra a trónörökös összeütközése a birodalom atyjával, melyet ő sikerként könyvel el, holott neki kellene a legjobban tudnia, hogy az egyenes beszéd kudarcra van ítélve abban az országban, amelyet az operett látszatvilága kormányoz.⁶³ Wolfgang Kraus az Osztrák–Magyar Monarchia kései békekorszakának Bécsét folyamatos, nyíltszíni színházi előadásként értelmezi, melynek fő szervezője Hans Makart volt.

„Bécsben mind a mai napig él az a sajátos hagyomány, amely játékot csinál az életből és összekeveri a játékot a valósággal. (...) Már a barokk korban és a múlt század végén is Ausztria-szerte érezhető volt, hogy megpróbálják színpadi játékká változtatni a valóságot. (...) Korántsem véletlen, hogy Sigmund Freud *Álomfejtése* Bécsben íródott. Itt különösen hasznos és szükséges volt az álmok és az élet összefüggését vizsgálni.”⁶⁴

Megjegyzem, Erzsébet királyné a látszattal ellenkező oldalról jellemzi urát, amikor a tökéletes pontosság és önuralom tulajdonságaival magyarázza fiának atya megközelíthetetlenlenségét.⁶⁵

Megtévesztés, öncsalás a bécsi Színésznő romantikus története Rudolf királyfival kötött titkos esküvőjéről, melynek háttérében zsidó rituálé sejthető, ami ezúttal a Színésznő ellenségeinek köszönhetően a neveltségessé válást és a hamisságot jelzi. A látszatot nem minden esetben tudat alatt választó magatartás a századforduló populáris kultúrájának giccses fölhangoktól nem mentes, érzelgős műfajának, a magyar nótának segítségével értelmeződik: a Radics Béla prímás által játszott nótákban a Színésznő királyfi „férjének” és „anyósának” kedvenceit ismeri föl, hiszen a Monarchia népeinek közvélekedése szerint a koronás főknék éppúgy megvannak a kedvenc nótáik, mint az egyszerű állampolgároknak.⁶⁶ A legveszélyesebb és egyben legsikeresebb helycserére a Burgban kerül sor Rudolf és Rezső között, s utóbbi olyan sikeresen játssza szerepét, hogy még egy császári unokanővérrel is sikerül titkos éjszakai találkát nyélbe ütnie.⁶⁷ Ebben a helycserében kerül először rövid időre Rezső birtokába az aranygyapjú, amely más Habsburg-tárgyú Krúdy írásműnek is fontos kelléke.⁶⁸ A rendjel második átadását jelezheti előre ez a mozzanat. Másodszorra nem csínyt jelképez az aranygyapjú átruházása, hanem végső döntést szentesítene. Az aranygyapjú hiánya lesz az oka az uralkodó haragjának, mely Olmützbe záratná a királyfit.⁶⁹ Rudolf átruhás kalandjai azt a közhelyes megállapítást is idézhetik, melyre Krúdy több

⁶² I.m. 360., 362.

⁶³ I.m. 375–376.

⁶⁴ Wolfgang Kraus: *Kultúra és hatalom. A vágyak átváltozása.* (ford. Révai Gábor és Szabó Veronika) Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 63–64.

⁶⁵ I. jegyzet 384.

⁶⁶ I.m. 336–337.

⁶⁷ I.m. 344–351.

⁶⁸ I.m. 344. Krúdy Gyula: *Aranygyapjú; Egy mesebeli kártyázás hiteles története.* In: Uő: *A XIX. század vitzkártyái.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. és Uő: *Királyregények.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 58–62.; Uő: *Egy krónikás könyvéből. Portréorozatok, emlékezések.* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1987. 314–321.

⁶⁹ I. jegyzet 387.

művében többször utalt, s főként a Habsburgokkal kapcsolatban: az udvar árnyékában élő kisemberek boldogabbak, mint az uralkodók és családjuk, nekik többet szabad az életből.⁷⁰ A helycsere hasonlítható az *Ezeregyéjszaka* meséi közül ahhoz, melyben Hárún ar-Rasíd és Abu 'l-Hasszán cserélnék helyet a kalifa tréfája okán.⁷¹ A mesei cselekmény ugyanakkor operett librettókat idézhet, meg *A denevér* sokszoros szerepcseréit.

A külsőségek (öltözködés, evési-ivási, dohányzási szokások⁷²) folyamatos, bennfentesnek látszani akaró számbavétele jellemzi az elbeszélésnek azt a rétegét, melyen a cselekmény aktivizálódik. Ezen a szinten azonban szinte semmi lényeges nem történik. A megörökítésre érdemes események a háttérben, de még inkább zárt ajtók mögött zajlanak, s a cselekmény közvetlen alakítóinak csak másodlagos információi lehetnek róluk, illetve hallgatóság, leskelődés, de legfőképpen a találgatás és az álmodozás útján értesülnek a történésekről. Ez azonban azt is jelenti, hogy a „megörökítésre érdemes események” szereplői belenyugodtak már abba, hogy a sorsnak, saját sorsuknak nem lehetnek alakítói, ahogy a Krúdy hősök kapcsán erről Szauder József értekezik.⁷³ Ez a rezignáció nagyrészt abból származtatható Szauder szerint, hogy a hősök a múlt emlékvilágába rögzítették jelenüket: „Alvinczi is abból él, amit megmenthetett az elmúló időből, amit tárgyiasan megrögzíthetett.”⁷⁴ Alvinczi „ördög”-ként mutatkozik a Velszi herceg lapjain, mikor először találkozik vele az olvasó az Újvilág utcai házban, mely jellemző módon a Szemere-Alvinczi regények elbeszélői terében mindig az „Arany Sas” fogadóval közös értelmezői rendszerben mutatkozik.⁷⁵ Ez az a fogadó, ahol Alvinczi-Szemere szívesen tartózkodik, s ugyancsak ez az a hely, melyet „Traktároovics” Szabolcs vezérnek és seregének lakóhelyül jelöl ki az *Etel király kincseiben*.⁷⁶ Az „Arany Sas”-ban élheti át Alvinczi-Szemere a folyamatba tétetett megállt idő élményét, azt az illúziót, amely talán az Osztrák–Magyar Monarchia egyik alapvető léttapasztalata volt.⁷⁷ A fogadó a fejlődő Pesten van ugyan, de falain belül megállt az idő, mintegy Krúdy buddhista tanulmányait idéző köztés létben várakozva léteznek Szabolcs vezér és vitézei.⁷⁸ Ez a köztés lét a tibeti *Bardo-thosgrol*-nak megfeleltethetően lefokozott. Krúdynál a finoman árnyalt humor eszközeivel jelenítették meg.⁷⁹

Félelmetesnek tűnő, kifürkészhetetlen és ellentmondásos szokásai és viselkedése miatt Alvinczi nevezhető ördöginek, például azon tulajdonsága miatt, mely a *Velszi hercegben*

⁷⁰ I.m. 352. Ezzel kapcsolatban lásd Kelemen Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*. Argumentum Kiadó *Irodalomtörténeti füzetek 155*. Budapest, 2005. 92–93.

⁷¹ A történet tudtommal az újabban kanonikusnak tekintett *Ezeregyéjszaka* korpuszban nem található, de van olyan gyermekek számára átdolgozott változat, melyben szerepel, s Krúdy talán olvashatta ezt.

⁷² 15. jegyzet 420.; 1. jegyzet 351–352.

⁷³ Szauder József: *Krúdy-hősök*. 3. jegyzet 16–17.

⁷⁴ I.m. 30–31.

⁷⁵ 15. jegyzet 415., 431.

⁷⁶ 11. jegyzet 330–331.

⁷⁷ I.m. 345., 397–398.

⁷⁸ Kelemen Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*. Argumentum Kiadó *Irodalomtörténeti füzetek 155*. Budapest, 2005. 18., 24–25., 28., 30., 82., 101., 281.

⁷⁹ 11. jegyzet 334–335.

még csupán Gogol *Holt lelkek* című regényének cselekményére utaló⁸⁰ hóbortként említtödik: adósságokat vesz. Valójában, ahogy Bimy előtt reggeli-délelőtti toalettjét előadja (eljátssza) inkább egy hóbortos-„zseniális” Jókai-hősre hasonlít, akárcsak Merseházy, a *Mákvirágok*... kertésze. Később egy saját 1910-es novellájára, *A zöld vadászra*⁸¹ (ezzel együtt Jósika Miklós azonos című művére is) utalva a zöld vadászhoz hasonlítja Alvinczit.⁸² Ahhoz a zöld vadászhoz, aki Mátyás király volt inkognitóban a hagyomány szerint. Kapcsolódhat tehát Alvinczihez a királyi hatalom szimbolikája, de csak az inkognitóval, a rejtőzködéssel és főleg az álarccal, áruhával kapcsolva. Bimy első „találkozása” Alvinczivel egyoldalú, Bimy voyeurként lesi és hallgatja Alvinczi és Róza beszélgetését, bár „Traktárovics” magatartását is jellemzi olykor a kémkedés (amikor Josephine és Bimy kettősét lepi meg kétszer is).⁸³ A regényalakok nem azonosíthatók főszereplőkkel, főhősökkel. A Velszi herceg esetében még azt is meg lehet kockáztatni, hogy „hősök nélküli regény”, mint a *Vanity Fair*.⁸⁴ Ha vannak is hősei egyéb Szemere-Alvinczi regényeknek (*Jockey Club*, *Valakit elvisz az ördög*), azok a hősök nem a középpontban állnak, hanem a periférián rejtőzködnek, titokban találkoznak egymással, míg a narrátorok, a mellékszereplők a középpontban leskelődnek, hallgatóznak. Rudolf trónörökös tétlenségre van kárhozható, midőn az atyai szigor miatt soros szobafogságát tölti a *Jockey Club* nyitányában is, ahol – jellemzően – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt dobol az udvar idegein.⁸⁵ Úgy érzi: őseinek árnyai lépten-nyomon felelősségre akarják vonni azért, mert nem illeszkedik a hely szelleméhez.⁸⁶

Rezső a pesti színházban léthelyzeténél fogva – néző – azt a szerepet kapja, hogy az elsötétített nézőtérről figyelje a színészeket, mint mindenki más. Ehelyett őt kezdik el figyelni, pontosabban azt, hogy félig-meddig *rejtőzködve, titokban figyel*.⁸⁷ Szemere Miklós Casino-beli vacsoráját Bratfischsel és Rezsővel együtt az olvasó is kívülről követheti csupán nyomon. Hangok és különböző értesülések szűrődnek ki a Casinóból, étel-ital és szivarmaradékot szolgáltatnak *bentről a kint* várakozóknak – kint és bent jelentéssel helyzetéből nemcsak urak és szolgák határozódnak meg, hanem a valódi és az álkirályfi személye is. Nemcsak az olvasó és a „főszereplők” figyelnek, a Monarchia detektívjei is jelen vannak a háttérben, akik Rudolfot figyelik, bár a *Ferenc József barátjánja* című novellából az is kiderül, hogy magát az uralkodót is megfigyelte saját titkosrendőrsége.⁸⁸ Rezső leskelődése által leszünk tanúi annak a meghitt pillanatnak is, mikor Rudolf Pálmay Ilka kérésére kaszál a Margit-szigeten.⁸⁹ Az álkirályfi a Nemzeti Casinóban Ilkával történt malőről úgy szerez

⁸⁰ *Az álköltő* című fejezet Bernula ispánjáról megtudható, hogy „ősei orosz regényekben szolgáltak.” 15. jegyzet 457. Az orosz irodalomra való újabb utalás mellett az is fontos lehet, hogy Bernula személye ilyen formán valamely szövegbelső lehetséges világ részesevé válhat.

⁸¹ Krúdy Gyula: *Rákóczi harangja*. Móra Könyvkiadó Budapest, 1975. 46–51.

⁸² 15. jegyzet 455.

⁸³ I.m. 455–456. 487.

⁸⁴ Fried István a postakocsi regények ciklikussága kapcsán Balzac *Emberi színjátékát* említi. 33. jegyzet 216.

⁸⁵ 1. jegyzet 267.

⁸⁶ I.m. 268.

⁸⁷ I.m. 303–306.

⁸⁸ Krúdy Gyula: *A XIX. század vizitkártyái*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 39–43.

⁸⁹ 1. jegyzet 324–325.

tudomást, hogy Bratfisch számol be róla másodkézből szerzett információk alapján, melyekben megint csak fontos szerephez jut a töredékesség (például az étrend kapcsán), valamint a sejtetés és a körülírás.⁹⁰ A kémkedés, leskelődés és másodkézi információk fölhasználása az elbeszélői technikát is tematizálhatja, így a *Jockey Club*bal kapcsolatban is érvényes lehet Fried Istvánnak *A tegnapok ködlovagjaira* tett megállapítása:

„Krúdy esetében a *ködlovag* igen határozott jelölés, mintegy a szubjektumra vonatkoztatott, a színre állítandó figurákat karakterizáló jelzés, a történesek mögött rejtőző narrátori intenciók mutatják, pontosabban szólva a narrátor feltételezett pozíciójának fölvezetése, amely egyszerre jelenti be a történet megírását és megírhatatlanságát, ennek következtében a szubjektum összerakhatóságát és összerakhatatlanságát.”⁹¹

Rudolf királyfi írásra adja a fejét, mégpedig olyasmire, amit az elbeszélő szépírásként értékel. Arról a vállalkozásról – *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* – van szó, amelyet valójában maga Rudolf trónörökös indított el, szervezett és tartott kézben rövid élete folyamán. A regényben Jókai Mór az, aki szerkesztőként segítőtje lehet Rudolfnak,⁹² sőt tőle vár írásaiért honoráriumot, mellyel majd Vetserákat segítheti.⁹³ Ennek megfelelően lesz írásából széppróza, holott *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*-t olvasván, láthatjuk, hogy a trónörökös saját munkái előszavak, illetve inkább földrajztudományi jelentőségű útleírások, semmint szépirodalmi művek.⁹⁴ Ugyanakkor ismertek Erzsébet királyné műkedvelő költeményei. Krúdy regényében a királyné saját regényes-romantikus természetét látja fiában öröklődni,⁹⁵ s ez aggodalommal tölti el az anyát. A regény Rudolf királyfi számára kiemelten fontos a művészeti tevékenység. Megkockázatom: írása sokban összehasonlítható Márai Sándor Szindbádjának írásával a *Szindbád hazamegyből*.⁹⁶ Mindketten délben írnak, mindketten pénzt szeretnének keresni az irodalommal, mindketten lila tintával írnak, áhítatosan, az írás iránti alázattal. De ami a legfontosabb: mindketten a Duna vidékéről írnak, az Osztrák–Magyar Monarchiáról (bár Márai Szindbádjánál inkább magyar tájak dominálnak, s Krúdy Rudolfjának tájleírásába kevésbé tekinthetünk bele, mint a Márai-regény központi mozzanataként majd’ harminc oldalas látomásba.) A *Jockey Club* írásaktusa mindazonáltal szövegbe szerkesztettsége által jelentős mértékben különbözik is Márai regényétől. A patetikus alkotói folyamatot (Rudolf Vetsera Máriának és Máriáért ír, róla ábrándozik)⁹⁷ ellenpontozza az azt szorosan követő szöveg: Bauernhuberné, a fürdető asszony monológja, mely a pletyka ősfarmájaként kérdőjelezi meg az előző

⁹⁰ I.m. 326–329.

⁹¹ 33. jegyzet 167.

⁹² I. jegyzet 268.

⁹³ I.m. 269–270.

⁹⁴ Ilyenek voltak a *Bécs és környéke*, *A Bécsi erdő*, *A dunai ligetek Béctől a magyar határig* című részek, valamint a trónörökös jegyzeteinek nyomán készült *Beregmege* című fejezet.

⁹⁵ I. jegyzet 383.

⁹⁶ Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó Budapest, 1992. 59–88.

⁹⁷ I. jegyzet 281–282.

retorika eredményeit.⁹⁸ Ezzel együtt az özvegy Vetsera báróné apologetikusnak szánt folytatásos regénye az *Extrablatt*ban a szépírói tevékenység paródiájaként értelmeződhet.⁹⁹ Ugyanakkor ötletet ad a trónörökösnek: neki is védőíratra lenne szüksége. Atyja vagy az utókor, esetleg jelenkora birodalmi nyilvánossága előtt? Találgatásra az apológia formája adhat okot, mivel Rudolf is regényes védelmet óhajt. Azt szeretné, ha Jókai Mór írná meg regényét.¹⁰⁰ Az irodalomtörténetből tudható, hogy ez nem teljesült, de Jókai több apró képben örököltette meg „Rezső” királyfit.¹⁰¹ Szőrényi László arról is beszámol, hogy az 1897-es *Rudolf-Emlék-Album*ba írott *Rudolf trónörököséről* című szövegében Jókai politikai indítékokat ad a királyfi öngyilkosságának.¹⁰² A *Jockey Club*ban a magyar író az uralkodói haragtól félvén nem hajtja végre a trónörökös kérését.¹⁰³ A pletyka a leskelődés, hallgatóság útján szerzett információ áramlásának eredeti csatornája, s talán így válik értelmezhetővé a regény címe is: valóság(ok) és látszat keverékéből leszűrt tapasztalat(ok) alapján épül föl a mű szereplőinek többféle alternatív világa. A *Jockey Club* tagjainak is megvan az elképzelése a történeletről, s bár ez a valóságsgszegmens nem azonosítható a regény lehetséges világával, a *Club* tagjainak jellemrajzából sok mindent megmutat, még többet sejtet. A regény nyitányában olvasható írói vállalkozással párhuzamba állítható a végkifejletben kibontakozó, majd egyre fölerősödő olvasói tevékenység, melynek kapcsán ismét fölbukkan az ábránd: Rudolf a trónról lemondva íróként keresi meg a kenyeret Mária és a maga számára. Az írás fenséges voltával kapcsolatos kritikaként azonban nemcsak Bauernhuberné „retorikája” olvasható. Megjegyzendő még, hogy az uralkodó is ír, az ő írása azonban praktikus: a törvénykezéssel és az államvezetéssel kapcsolatos, valamint a hatalom gyakorlásának olyan utasításos eseteivel, melyek közül a regényben a parancs a legjellemzőbb, mely fiának Olmützbe való záratására vonatkozik.¹⁰⁴ A Költőné épp olyan vaníliaszínű papírra ír lila tintával, mint a királyfi, ráadásul az álmait írja le, Bécs Rezső álomfejtő segítségével.¹⁰⁵ Az elbeszélő érzékelteti: ennek a babonás tevékenységnek esztétikai értéke csekély. Az aktív cselekvésként is fölfogható írással szemben Rudolfrá (és Rezsőre is) sokkal jellemzőbb a passzív olvasói tevékenység, mely az értelmezésben aktivizálódhat. A királyfi olvasása kifejezetten szerzőhöz kötött: Jókai Mór műveiről, különösképpen *Az arany emberről* van szó. Ez a jelenség Krúdy egyéb műveiben is fontos jelölő pozícióban van, s különösen igaz ez az éppen vizsgált szövegcsoportha.

⁹⁸ l.m. 271–274.

⁹⁹ l.m. 379.

¹⁰⁰ l.m. 380.

¹⁰¹ *Az Életemből* és az *Útleírások* kötetek tartalmaznak a trónörökösrel kapcsolatos szövegeket.

¹⁰² 23. jegyzet 292.

¹⁰³ l. jegyzet 387.

¹⁰⁴ l.m. 388.

¹⁰⁵ l.m. 295–296.

A Jókai olvasás

A Krúdy-művek szépirodalmi utaláshálója, s ebben Jókai Mór műveinek kitüntetett szerepe, közismert.¹⁰⁶ Különösen gyümölcsöző lehet ezen a témakörön belül *Az arany ember* olvasásának elbeszélését figyelembe venni, mely Krúdy hőseinek legfontosabb Jókai-olvasmánya,¹⁰⁷ ahogy Nagy Miklós *Krúdy és Jókai* című tanulmányának tanúsága szerint a gimnazista Krúdynam is az volt a *Kárpáthy Zoltán* mellett.¹⁰⁸ *Mézeskalács* című 1916-os cikkében *Az arany ember* kapcsán ír arról Krúdy, hogy Jókai mítoszteremtése valójában a XIX. század magyar történelmi valóságában, „realizmusában” gyökerezett, persze Jókai műveiben idealizálta (sic!) a Krúdy által reálisként fölfogott alakokat.¹⁰⁹ Egy évvel később a *Bukfencben* már az *Az arany ember* olvasás valósul meg, amely a szereplők értelmezői aktusát helyezi előtérbe.¹¹⁰ Ezek az értelmezések egyrészt vágykivetülések, mint a *Bukfenc* esetében vagy az *Asszonyágok díjában*¹¹¹ (ebből a szempontból a legpontosabban a *Búcsú Senkiszigetetől* című cikk fogalmaz, melyben intézményessé válik az aranyemberek turizmusa Senki szigeteire),¹¹² másrészt olyan cselekménytípusok, melyek közvetlenül avatkoznak bele a történet bonyolításába. A Habsburg-tárgyú és a régi Magyarország megmentésével kapcsolatos szövegekben az utóbbiról van szó. A régi Magyarország megmentése esetében a kifejezés mindkét tagja hangsúlyos, s ez az a kapcsolat, amely végzetessé válik: a „régii” magával rántja az enyészetbe a „Magyarországot”. Legkíméletlenebb objektivitással *A tiszaszézlári Solymosi Eszter* antiszemita heccbe rángatott nyíri kurtanemeseinek esetében mutatkozik ez meg. A Jókai-(pontosabban *Az arany ember*) olvasás szempontjából tanulságos Ónody Géza és Vay György beszélgetése. A regény a tiszai tutajosok kapcsán merül föl, mint olyan alkotás, amely még az író remekei közé tartozik. De az értékítélet, mely szétválasztja Jókai jelentős alkotásait a „felejtésre méltóktól”, nem esztétikai – mint ahogy *Az arany emberrel* kapcsolatos pozitív vélemények is inkább az udvarlás és a társasági élet okán születnek –, hanem primitíven politizáló:

„ – Akár csak *Az arany emberben* megírta Jókai.

– Amikor még tisztességes ember volt Jókai, nem adta el magát a zsidóknak – felelt Vay György csendbiztos Ónody Géza megjegyzésére, mert regényolvasó ember volt ő is, hiszen szeretett néha női társaságban forogni. Miről beszéltek volt akkoriban az úrinők Magyarországon? Jókai regényeiről.”¹¹³

¹⁰⁶ Krúdy olvasmányélményei irodalmi fölhasználásának relatív szerepéről Fried István ír *Krúdy-olvasás* című tanulmányában. 33. jegyzet 34.

¹⁰⁷ *A Blaháné meséi* című Krúdy szöveg szerint állítólag Balatonfüreden írta ezt a regényt Jókai, a *Jókai barátja, a boldogtalan Rudolf királyfi* című munkában (mely a *Jockey Club* vázlatként is olvasható) viszont a Habsburg trónörökös Budapestre látogatván éppen azt szeretné meglesni, ahogy az említett mű íródik. Krúdy Gyula: *A XIX. század uizitkártyái*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 252.; 50.

¹⁰⁸ Nagy Miklós: *Krúdy és Jókai*. In. Irodalomtörténet 1970/1. 112–120.

¹⁰⁹ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 298. Hasonlóan értékeli Jókait *A magános ember naplója* című, Tompa Mihályról szóló cikkében. Uő: *Irodalmi kalendárium. Írói arcképek*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989. 109.

¹¹⁰ 19. jegyzet 433–434.; 443. Ezzel kapcsolatban lásd 108. jegyzet 112.

¹¹¹ Krúdy Gyula: *Pesti nőrabló*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 456–459.

¹¹² Krúdy Gyula: *Irodalmi kalendárium. Írói arcképek*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989. 155–158. Fried István ezzel az olvasói magatartással kapcsolatban fölhívja a figyelmet az élet és az irodalom egymásba játszhatóságára, arra, hogy „az irodalom a személyes lét egyik tényezője lesz.” 33. jegyzet 294–295.

¹¹³ Krúdy Gyula: *A tiszaszézlári Solymosi Eszter*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 2003. 270–271.

Hasonló értelemben használja Jókaira regénysikerének címét meghatározásként a *Ha ma élne Jókai* című 1929-es cikk, mely jelenkorának keserű kritikája, éppen abból a szemszögből, hogy az (olvasó) közönség által annyira tisztelt Jókai hús-vér valójában nem lenne szalonképes a világháború utáni Magyarország művelődéspolitikája számára.¹¹⁴ Az igazsághoz azonban talán közelebb állhat az a megállapítás, mely szerint Jókai már életében sem élvezhette műveinek értően elemző kritikáját. Ahogy Fried István írja:

„Valójában – s ez az én előfeltételezésem – a Jókai-kritika kezdettől fogva, néhány (...) kivételtől eltekintve nem volt képes dialógust kezdeményezni a Jókai-életművel. Lényegében olyan keretek között szemlélte azt, amelyeken belül vagy nem volt Jókai számára hely, vagy túlnőtt rajta az író, vagy olyan kritikai-esztétikai rendszernek bizonyult, amellyel a Jókai-típusú regényírás (...) alig bizonyult értelmezhetőnek.”¹¹⁵

Az arany ember olvasása-értelmezése *A Jockey Club* és a *Valakit elvisz az ördög* című regényekben válik különösen fontossá. Fried István *Kit visz el az ördög? (Egy Krúdy-regény fordított világa)* című tanulmányában *Az arany ember* olvasási stratégiáit elemzi. A regény könyvtáros mellékszereplője Jókai-persziflázst ad elő, melyben Fried István elemzése a népszerű bűnügyi lektűrök értelmezői magatartásának eredményét látja,¹¹⁶ jómagam emellett a primitív paródia lehetőségét is fontosnak tartanám, annál is inkább, mert így könnyen Jókai-kritikává is válhat a könyvtáros egyéni értelmezése, olyan kritikává, melyet például *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* Vay Györgye vagy Ónody Gézája fogalmazhatott volna meg. Ezáltal a kritika visszafordul, s megformáltságával, értelmezői üzenetével annak az olvasói rétegnek a kritikájává válik, amelyik a Fried István által említett lektűr felől közelít. Ebből a szempontból példa értékűen kétértelmű a telekkönyvezető megjegyzése, melyből nem derül ki, hogy a regény szó birtokos jelzője a főszereplő Timár Mihályra vagy az író Jókai Móra vonatkozik-e: „Nem érdemes az ilyen többszörös rablógyilkosnak a regényét olvasni.”¹¹⁷ További adalékol szolgálhat, hogy míg dolgozatom elején a zseni kategóriáját alkalmaztam (Krúdy meghatározását átvéve) mindazokra a különleges, valamint kereső-kutató hősökre, akik Jókai regényeiben is megtalálhatóak, addig Tinódi a „bolond” szóval illeti őket.¹¹⁸ Jókai életművét nemcsak társadalompolitikai szempontból érték elhamarkodott bírálatok. *A korszerű romantikus* című tanulmányában Fried István rámutat: Jókai egyszerűen más (angol, francia) iskolákra is figyelt életművének későbbi szakaszában, olyan prózapoétikai folyamatokra, melyek nem bizonyosan állottak a kortárs kritika

¹¹⁴ Krúdy Gyula: *Irodalmi kalendárium. Írói arcképek*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989. 169–171. Ezzel kapcsolatban Fried István írt megfontolandóan *A „való” és az „igaz” között és A Jókai-befogadás állomási és dichotómiai* című Jókai tanulmányaiban. In. Uő: *Öreg Jókai nem vén Jókai. Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. Ister. Budapest, 2003. 58., 187–188.

¹¹⁵ Fried István: *Öreg Jókai nem vén Jókai. Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. Ister. Budapest, 2003. 170.

¹¹⁶ 33. jegyzet 292–295.

¹¹⁷ 11. jegyzet 19.

¹¹⁸ I.m. 30.

figyelmének homlokterében.¹¹⁹ Fried István a Krúdy-regény ifjú hölgyeinek *Az aranyember* olvasását is vizsgálja, mely mintha válasz lehetne a telekkönyvvezető és a könyvtáros értelmezésére, azonban kiderül, hogy ugyanolyan vágyteljesítő olvasásról van ezúttal is szó,¹²⁰ mint a *Bukfenc* Gyöngyvirágjának esetében.¹²¹ Fried István fölteszi a kérdést: milyen továbbgondolásra alkalmas jelentése lehet Tinódi Jókai-értelmezésének a *Valakit elvisz az ördög* szerkezetét tekintve? Lehetségesnek tartja, hogy Krúdy értelmezői-értékelői aránypárokat hozott létre, melyek saját regényciklusának, a postakocsi-regényeknek – melyeket Balzac *Emberi színjáték*ához hasonlíthatóan erkölcs- és társadalomtörténeti tanulmányokként is olvashatóknak tart Fried¹²² – értelmezését gazdagíthatják:

„A program a fenségesbe sorolható előadást igényli, Alvinczi tapasztalatai eltérítenek a fenségestől, A nemzetmentés ábrándja akár egy Jókai-hőse is lehetne. (...) Ha Tinódi *Az arany embert* a populárisabb, egyértelműen bűnügyi regényhez közelíti, a *Valakit elvisz az ördög* szintén trivializálja a postakocsi regényeket; (...) a postakocsi regények egy eleddig ki nem bontott változatát vagy lehetőségét prezentálja. (...) Tinódi cselekménymondása akár egy regényfelfogás öndokumentálása lehet, önreflexió.”¹²³

Az eszme-futtatás lezárásául álljon itt még egy adalék a Jókai-olvasásról. Márai Sándor Szindbádja, akit némelyek Krúdy Gyulával szoktak azonosítani, Fried István értelmezésében mielőtt fölszállna arra a bizonyos postakocsira, utolsó aktusként olvas.¹²⁴ Természetesen Jókait olvas, akit Krúdy nemzedéke, Csáth Géza vagy Cholnoky Viktor fedez föl újra, látja meg benne a mindig-korszerűt.¹²⁵ Ezzel a tettel válik teljessé az a befogadás, mely olvasást és írást egyaránt esztétikai tettként értelmez, pontosabban az alkotást a teremtett világok tovább éltetésében – tovább-gondolásában is képes meglátni.¹²⁶

A *Jockey Club* című regényben Rudolf trónörökös és dublőre, Bécs Rezső olvassák *Az arany embert*. Mindkettejük számára elvárásként fogalmazódik meg, hogy Vetsera Mária is olvassa a művet, Bécs Rezső azonban akarva-akaratlanul ez ellen dolgozik: „elmeséli” Máriának a regény történetét, így annak kihunyhat érdeklődése a szöveg iránt. Mária úgy gondolja, hogy egy ekkora horderejű történet elmeséléséhez megfelelő körülményeket kell teremteni, Rezső azonban megnyugtatta ennek ellenkezőjéről, és az elbeszélő véleménye szerint megfelelő módon adja elő Jókai regényét emlékezetből mesélve: „Jóízűen, hűségesen, cifrázva beszélt, mint egy romantikus fiatalemberhez illik.”¹²⁷ Az olvasónak

¹¹⁹ 115. jegyzet 7–8.

¹²⁰ 33. jegyzet 295–296.

¹²¹ 11. jegyzet 19.

¹²² 33. jegyzet 216.

¹²³ I.m. 302–303.

¹²⁴ Fried István: „... egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba.” (*Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról.*) Enciklopédia Kiadó Budapest, 1998. 59–61.

¹²⁵ 115. jegyzet 59–61.

¹²⁶ A Jókai–Krúdy–Márai hatás Szindbádhoz is köthető ezeregyéjszakai szimbólumrendszerével kapcsolatban lásd még I.m. 124.

¹²⁷ I. jegyzet 371.

kétségei támadhatnak Rezső előadásának szorosan szövegkövető voltát illetően, és nemcsak a „hűségesen” és a „cifrázva” szavak együttes használata miatt. A mesélő ugyanis személyesen érintve érzi magát a történetben, és hallgatója is inkább azonosulni szeretne *Az arany ember* Noémijével, mintsem a regény értelmét kutatni. Rudolf saját cselekedeteit és terveit szeretné igazolni *Az arany emberrel*, ezért (is) próbálja elmagyarázni Máriának – aki egyébként szívesen és sok regényt olvas –, hogy miképp keletkeznek a szépirodalmi szövegek, mi az írás természete.¹²⁸ Tímár Mihály sorsát sajátjaként ismerteti szerelme előtt Rudolf, együvé látva életet és irodalmat.¹²⁹ Csakhogy Tímár sorsa mégiscsak értelmezhető mitikusán tragikusként, ahogy Eisemann György írja *Midas és a századforduló* című tanulmányában:

„Modern Midas’, ahogy egy angol kiadás nevezi Tímárt, már elhatározta magát az öngyilkosságra. De a korszak egészét tekintve, e hőstípus általában nem tud túllépni saját pusztító létformája határain és törvényein, tévedése súlyának felismerése után sem. Gyöz Silénos, és nincs többé menekülés a 'szörnyű Semmisség elől'”.¹³⁰

Fölsejlik *Az arany ember* sikerének közvetlen oka: Tímár Mihály két egymást kizáró karriert fut be egyszerre, a lehetetlent valósítja meg. Megjegyzem, Nagy Miklós említett tanulmányában nem az egymást kizáró kölcsönösségre, inkább a két karrier-típus közötti választásra helyezi a súlyt, ilyen módon egyezéseket mutatva ki a mikrovilág idilljébe forduló Jókai- és Krúdy-hősök és íróik történelmi-politikai kiábrándultsága között: Jókai a Schmerling-kortól, Krúdy a világháborútól fordul el.¹³¹ A vágyott lehetetlent hívja Georges Bataille Kafkáról írott tanulmányában szuverenitásnak. Ez a szuverenitás pedig akár a trónörökös önként vállalt halálát is megmagyarázhatja.

„A szuverenitásnak ez az ára: joga csak a halálhoz van: sohasem cselekedhet, sohasem követelhet olyan jogokat, amelyek pusztán a cselekvés sajátjai, a cselekvése, amely soha nem hitelesen szuverén, hiszen az eredményre való törekvés velejárója a szolgalelkűség – a cselekvés így mindig is alárendelt. Van valami váratlan a halál és a gyönyör közti cinkosságban? A gyönyör – ami számítás nélkül, s minden számítás ellenében tetszik –, a szuverén lét attribútuma, illetve jelképe; büntetése, egyszersmind eszköze pedig a halál.”¹³²

Rudolf aktív atya, az uralkodó, a hivatalnok tökéletes alakjaként adomák, anekdoták hőse lett, ő nemcsak népeinek atya, hanem birodalmának első szolgájója is. Cselekvése *szolgálat*. A trónörökös által elkövetett kettős gyilkosságban pedig elég világosan körvonalazható a gyönyör jelenléte, ráadásul a gyönyör által a lét megszakítotttsága folyamatossá tételének a

¹²⁸ I.m. 363–365.

¹²⁹ I.m. 365–366.

¹³⁰ Eisemann György: *Végidő és katarzis*. Orpheusz Kiadó Kft. Eger, 1991. 122–123.

¹³¹ 108. jegyzet 119.

¹³² Georges Bataille: *Az irodalom és a Rossz*. Nagyvilág Kiadó Bp. 2005. 190–191.

vágyáé, mely Bataille *Az erotika* című munkájának egyik alapvető fölismerése.¹³³ Rudolfhoz hasonlóan irodalmi kíváncsiság hajthatja Szemerét az *Etel király kincsében*, midőn a vesztes kincskereső vállalkozás lezárultával még mindig valamely tanulságot, eredményt hajszolva megbízza Pilisy Rózát, hogy ő csikarja ki Szabolcs vezérből az elbeszélés hagyományos (századfordulós) értelmezésének valamely változatát.¹³⁴ Mintha az események regénybe foglalása elégténé ki Szemerét, s ezért a vallomásos elbeszélői formák (melyek a regény műfajához tartozóként is értelmezhetőek) iránt kifejezetten érdeklődne.¹³⁵

Érdekes filológiai anomáliát eredményez Krúdy egyik ötlete Rudolf *Az arany ember* értelmezésével kapcsolatban. Egy alkalommal arról számol be Máriának: tudja, hogy a Senki szigete nem az idilli romantikus környezet, amilyenek Jókai lefestette, mivel ő járt ott, és látta a csempészeket és a nyomort. Ezeket az úti élményeit meg is írta Jókainak *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben* megfelelő kötetébe.¹³⁶ Rudolf trónörökös soha nem írt beszámolót az al-dunai Vaskapuról – talán a halál akadályozta meg ebben –, írt azonban a Bécsi erdőben található 831 méter magas Vaskapu csúcsról. Ezt látta egybe szándékosan vagy véletlenül Krúdy *Az arany ember* nyitányának helyszínével. Olvasás, írás és látszat szempontjából csomópont a műben Rezső találkozása Jókai Mórral. Rudolf írásművét viszi a magyar írónak, aki azon kevesek közé tartozik, kiket nem téveszt meg a hasonlóság, s mintha a regény világában mindenki író lenne, fölkinál egy hírlapírói állást Rezsőnek, aki ezután pesti tartózkodása alatt titkárból újságíróvá válik,¹³⁷ s ennek kapcsán a magyar irodalmi élet olyan alakítói is szerepet kapnak, mint Kóbor Tamás egy olyan rövid megjegyzés erejéig, mely Rezső alakját szorosabban a történeti valósághoz fűzi.¹³⁸ A tragédia felé közeledő szereplők megfertőződnek az írással, s a nem író, sőt az önmagáért való – művészi – írást különösként csodáló, nehezen értelmező Vetsera Mária és családja egyre inkább belebonyolódik az írásba és az irodalmi interpretációba. Jókai Mór *Magnétájának* Fried István-féle értelmezése talán a *Jockey Club* főhőseinek tragédiáját is segít megérteni:

„Amit Magnéta megfogalmaz, a századfordulós szerelemfelfogáshoz közelít, részint annak a morbid esztétikának, részint szerelem és halál (...) összefüggésének tematizálódása révén, az írástól téve függővé realizálódását. A vágy írásba fordulhat át, a létezés további feltételévé a megírás válik, valójában ez lesz uralkodóvá.”¹³⁹

Kérdéssé válik: mi fontos végül a *Jockey Club* Rudolf trónörökösének? Vetsera Mária (íránt érzett) szerelme vagy ennek a szerelemnek az alkotássá formálása? Milyen következményekkel jár a Jókai-olvasás írássá fordítása? Ezzel kapcsolatban föltételezhető,

¹³³ Georges Bataille: *Az erotika*. Nagyvilág Kiadó Budapest, 2001. 11., 20., 22–23., 33.

¹³⁴ 11. jegyzet 393–394.

¹³⁵ 1.m. 403.

¹³⁶ 1. jegyzet 373–374.

¹³⁷ 1.m. 300–302.; 325.

¹³⁸ 1.m. 334–335.

¹³⁹ 115. jegyzet 163.

hogyan – mivel Jókainak vissza kell utasítania Rezső királyi kérését az apologetikus regény írására vonatkozólag – Krúdy Jókai helyett írta meg a *Jockey Clubbot*? A Jókai-olvasás így a kanonizáció érdekében alkalmazott meggyőzés lenne? Mindezek a kérdések az elbeszélés szintjén újabb kérdéshez vezetnek: írássá fordítódik-e át a Jókai-olvasás vagy tetté? Felelős lehet-e egy könyv – *Az arany ember* – a mayerlingi kettős gyilkosságért? A regény végkicsengéséig jogos a kérdés. Innen visszatekintve a műkedvelő írás és az egzaltált életvitel – mely a Hofburg sötét folyosóin való bolyongásokban és rejtekajtók mániás használatában is megmutatkozik – az értelmezést és nem az alapszöveget hibáztathatja. A tragikus tévedés az önismeret hiányából ered, melyet kiválóan palástol egészen a végkifejletig a látszat, az álarc. Nem véletlen, hogy az utolsó nap történéseit álomszerű jelenetben rögzíti az elbeszélő, mint ahogy a regény keletkezését tekintve az sem véletlen, hogy ez az álom rémálom. A kataklizmában Bratfisch és Bécs Rezső egyaránt a valóságot hiszi álomnak, miközben külső, tudatlan részesei az eseményeknek, melyek így rajtuk és az olvasón kívül térben történnek. Az álomnak vélt valóságot próbálják álomfejtéssel megérteni, s nem ismerik föl, hogy ez miért nem lehetséges. A trónörökös halálát követő időben és térben mintha létállapotként rögzülne az álom vagy a lidércnyomás a Krúdy által megörökített Magyarországon. Ennek a létállapotnak a vizsgált regényekben jellemző s ugyanakkor ellentmondásos formája az utazás.

Utazás a vörös postakocsin.

Szemere-Alvinczi nemzetmentő kísérletei kevés kivételtől eltekintve – mint amilyen például az *Etel király kincse* – köthetők a vörös postakocsin való utazáshoz. A *Valakit elvisz az ördög* tudálékos, korlátolt Tinódi könyvtárosa, akit Jókai olvasása kapcsán ismerhet meg az olvasó, az első, aki fölidézi Alvinczi Eduárd alakját és tevékenységét, mely a hamis váltók összevadásárával és a pusztuló magyar kurtanemesi osztály egyéb anyagi támogatásával próbálja nemzetét megmenteni.¹⁴⁰ Ez az expozíció eleve megfosztja mind a főszereplő Alvinczit, mind vállalkozását a hősiesség patoszától, sőt lehetséges, hogy hitelétől is, s ezt csak fokozza, amikor először szólal meg a műben Patkó Bandit kérdezve: „Ön az a fiatalember, aki mindenkit megver a városban?”¹⁴¹ Mintha ő maga is belátná vállalkozásának kudarcát.¹⁴² A könyvtáros és a telegkönyvvezető párbeszédéből nemcsak az derül ki, hogy milyen módon kellene megmenteni a magyar középosztályt, hogy az aztán majd magához emelvén megmenthesse Magyarországot,¹⁴³ hanem – Tinódi akarata ellenére – Alvinczi legtökéletesebb vágyát is kitalálja Szuki úr: az ősnemes magyar király akar lenni.¹⁴⁴

¹⁴⁰ I. l. jegyzet 31.

¹⁴¹ I. m. 49.

¹⁴² „Rossz végzetem hozott erre a tájra.” I. m. 97.

¹⁴³ A Tinódi által összeállított „követel” oldalt saját kisszerűsége jellemzi a legjobban: „A magyar középosztály megmentéséről van szó. (...) Talpra kell állítani ismét a régi magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akár csak bricskája is, ne járjon gyalog a nemesember. Elég volt a zsidók, grófok és meggazdagodott parasztok uraskodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországba.” I. m. 33.

¹⁴⁴ I. m. 34.

Amint megjelenik az alföldi vármegye székhelyén, a szó szoros értelmében sereglenek hozzá a hétszilvafás nemesek. Vállalkozásai éppen ezért szinte mindig valamely bukott honfoglalásra emlékeztetnek, vagy magának a magyar honfoglalásnak a paródiájára. Ilyen értelemben használok a mottóban idézett Ady-verset. A sereglés, a gyülekezet, melyből gyülevész had lesz a *Valakit elvisz az ördög*¹⁴⁵ és az *Etel király kincse elbeszélője* számára, egyaránt kiaknázandó lehetőség az aprólékos leírásra, mely minden kritikánál sikeresebben szolgálja a kudarc igazolását. A kudarc nem elsősorban az „új(abb)” honfoglalásé, inkább a honfoglalást megénekelni kívánó eposzé, ahogy Szörényi László írja Krúdyról „*A szent hazának képe.*” *Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig* című tanulmányában: „ő az, aki az őstörténeti-honfoglalási epikus témakört egy rezignált palinódiával berekeszti.”¹⁴⁶ Jókai ihlető szerepén kívül Zrínyi eposzát és általában a magyar őstörténeti epikát látja Krúdy előzményének, de – ahogy az Jókai-elemzéséből kiderül, míg *A jövő század regénye* a legoptimistább forgatókönyvvel megírt utópia,¹⁴⁷ addig Krúdy szóban forgó regényei nem pusztán ennek ellentétei. Nem pesszimizták, hanem az első világháborút követő nemzeti katasztrófa után kelteződnek, s nem a közeli jövőbe tekintenek, hanem a közeli múltba látnak a jelen keserű tapasztalataival értelmezve azt, ahogy Fried István írja *A tegnapiak ködlovagjai* kapcsán:

„nem bizonyos, miszerint a múltból következik a jelen, inkább adódhat az a lehetőség, hogy a jelenbe építendő be a múlt, a jelenből érkezik a 'felszólítás' a múlt integrálására.”¹⁴⁸

Egy soha meg nem írt eposz megvalósítója lesz Alvinczi-Szemere utazásainak krónikája, ugyanakkor kritikai metaszöveggé válik az elbeszélés elsődleges szintjén, mely retorikai pozíciók folyamatos változtatásával indíthat egymásnak gyakorta ellentmondó értelmezéseket. Szabolcs vezér kiseposzként adja elő a honfoglalás történetét a miskolci borospincében, s ebben a kiseposzban megtalálható mindaz a populáris elképzelés és képzelgés, mely a regény születésének idejét és a magyar századfordulót egyaránt jellemezhetette.¹⁴⁹ Szemerét ennek megfelelően mongolos arcvonású honfoglalóként írja le az elbeszélő, s ebben a leírásban elválaszthatatlanul keverednek a történelmi nagyságra és méltóságra vonatkozó utalások az iróniával és a paródiával,¹⁵⁰ akárcsak Arany János *Toldi estjének* fegyverszemléiben. Alvinczi külsejének leírása is bővelkedik a népszerű brosúrák módjára elképzelt honfoglaláskor alakjainak földidézésében.¹⁵¹ Megjegyzem, Szörényi László részletekbe menően kimutatta, hogyan esett Szemere áldozatul a századforduló délibábos őstörténetét terjesztő szélhámosoknak.¹⁵² Mindemellett kiderül, hogy igaza volt Szukinak

¹⁴⁵ I.m. 51–56.

¹⁴⁶ 23. jegyzet 208.

¹⁴⁷ I.m. 218.

¹⁴⁸ 33. jegyzet 173.

¹⁴⁹ 11. jegyzet 306–310.

¹⁵⁰ I.m. 329–330.

¹⁵¹ I.m. 56–57.

¹⁵² 23. jegyzet 219–220. Fried István hívta föl a figyelmet ezzel kapcsolatban Jókai Mór *A kiskirályok* című regényére, melynek szélhámassággal kapcsolatos fejezetei közül érdemes ezzel a mozzanattal kapcsolatban

Alvinczi trónigényét illetően.¹⁵³ Az arisztokrata az Árpádok vezéreire való tekintettel jelenti be igényét a koronára a nyíregyházi „Európa” szálló sörözőjében.¹⁵⁴ Érvelésének alapja a Magyarországon és Közép-Európában egyebütt is gyakran hallható hol inkább, hol kevésbé jogos kijelentés, miszerint „A történelmet meghamisították.” Csakhogy a történelmet nem egyszerűen meghamisították. A történelmet a győztesek írják, s így Árpád vezéreinek esélyük sem volt az uralkodásra. A történelemből kiszorult társadalmi csoportok létrehozhatják az igazságérzetükkel harmonizáló narratívát, mely azonban a hatalom értelmezésében legfőljebb mitikus vagy naivul tudománytalan lehet, mivel a tudományosság kritériumait a társadalom hatalmat gyakorló rétege állapítja meg. Ezzel kapcsolatban említhető, hogy a mítosz kétféle funkciójáról elmélkedve Jan Assmann¹⁵⁵ értelmezi a mitológiának azt a válfaját, mely dicső múltra emlékező történelmi tudatot fejleszt ki az emlékező alanyokban. Azokat a – nemritkán a hivatalos politikai irányokkal, hatalmi konstrukciók érdekeivel ellentétes – történelmi emlékeket hozza kitüntetett emlékezői helyzetbe, melyek egy bizonyos ideig az adott társadalom intézményes keretek között létrehívott történelmének perifériáján helyezkedtek el, vagy éppen feledésre lettek ítélve.¹⁵⁶ Ezek a történelmi emlékek alkalmasak arra, hogy egy értékvesztő vagy értéktévesztő jelent a nemzet dalias idejével, aranykorával szembesítsenek:

„A múlt nem magától támad, hanem kulturális konstrukció és reprodukció eredményeként születik; mindig sajátos indítékok, elvárások, remények és célok vezérlésével.”¹⁵⁷

Csakhogy Alvinczi-Szemere serege az értékvesztés pozíciójából próbálja szentesíteni, pontosabban anakronisztikusan a jelenben rögzíteni s a jövő felé közvetíteni saját életképtelen létmódját, melynek hamis voltát nem tudja, vagy nem akarja fölismerni. Szauder József az *Etel király kincse és A történelmi osztály* című,¹⁵⁸ 1921-es Krúdy-cikk között párhuzamot vonva rámutat az anakronizmusra, mely ezúttal egyszerre kap ironikus és tragikus jelleget.¹⁵⁹ Alvinczi valamely idealizált múltból építi érvrendszerét. Királyválasztással kapcsolatos beszédének zárásával elhatárolódik mind Kossuth Lajostól, mind I. Ferenc Józseftől, s ezzel úgy tűnik, képes harmadik utat kínálni a két példa

néhányat megemlíteni: *A két Thonuzóba ivadék, Tudományos dolgok, A táltosok utódja, Az egzámént, Thonuzóba sírja, Mennyit értek Thonuzóba kincsei?*

¹⁵³ Szörényi László rámutat, hogy Szemerének valóban voltak ilyen nyílt törekvései. 23. jegyzet 220.

¹⁵⁴ 11. jegyzet 57.

¹⁵⁵ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1999. 79.

¹⁵⁶ Ezzel kapcsolatban a következőket írja Herbert Marcuse *Az egydimenziós ember* című könyvében (Kossuth Könyvkiadó Budapest 1990): „A múltra való emlékezés veszedelmes fölismeréseket hívhat elő, s a fennálló társadalom láthatóan tart az emlékezet fölforgató tartalmaitól. Az emlékezés az adott tényektől való elszakadás egy módja, olyan módja a 'közvetítésnek', amely rövid pillanatokra megtöri az adott tények mindenütt érvényesülő hatalmát. Az emlékezés visszaidézi a múltbeli borzalmat és reménykedést.” 120.

¹⁵⁷ 155. jegyzet 88.

¹⁵⁸ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Balassi Kiadó Budapest, 1998. 88–91.

¹⁵⁹ 3. jegyzet 183–184.

között választó korabeli magyar társadalomnak.¹⁶⁰ Érdemes ehhez hozzáolvasni Alvinczi titokzatos kísérőjének – aki többszörösen leszerepel – bemutatkozását, midőn Kossuth Ferenchez (pontosabban a Kossuth-fi korteskedéséhez) képest határozza meg magát.¹⁶¹ Antiszemitizmusával legalábbis elbizonytalanítja Alvinczit, kinek gyengesége újabb karikatürisztikus vonásokat kap.¹⁶² Legszívesebben megszabadulna a „züllött úriembertől” (ez lesz a szereplő „eposzi” jelzője), de azt végül csak megvesztegetéssel lehet lerázni. Jellegzetesen többértelmű Alvinczi jellemzése az ágensre („Förtelmes ember!”), midőn az úgy dicséri a készítendő csíklevest, hogy Ferenc József sem evett még olyat. Nem egyértelmű ugyanis, hogy Alvinczi a levestől, annak jellegzetesen kegyetlen elkészítési módjától viszolyog-e, esetleg attól, ahogy a csíkokat a paraszttól kicsikarta a „züllött úriember”, vagy pedig a Ferenc József ízléséhez való hasonlításától. Talán mindezen motivációk együtteséről lehet szó.¹⁶³ Érdemes megjegyezni, hogy később az *Etel király kincse* kapcsán Szemere számára fontossá válik a csíklevés. Ezzel szeretne kedveskedni Szabolcs vezérnek, akinek kincskereső vállalkozásától a magyar kismemesi osztály újbóli fölemelkedését jobban várja, mint maguk a kismemesek.¹⁶⁴

A szabolcsi kismemesi réteg egyénenkénti és összesített leírásai, melyek újra és újra előkerülnek a műben, eposzi jellegűek, hiszen az enumerációt pótolják-parodizálják. Alvinczi seregének szemléről van szó. Csakhogy ettől a seregtől a *Valakit elvisz az ördögben* a vezér viszolyg a leginkább. Nem csupán a mentál- és a fizikai higiéné szempontjából egyaránt értékelhetetlen megjelenés taszíthatja a kívülállót ennek a seregnek a „vitégeitől”, de az a retorika még inkább, mellyel jelentéktelen személyüket megpróbálják előtérbe tolni. Phrügnyi Pál például így nyilatkozik meg:

„ – Jó helyen járok? (...) Itt találok azokat, akik a magyar középosztályt megmenteni akarják? (...) Ez a béna kar jelképezi a magyar Középosztályt (...) Én vagyok az a magyar Középosztály, amely az ónodi gyűlés óta megbénulva várja feltámasztását.”¹⁶⁵

Az idézet első fele Phrügnyi belépője az elbeszélésbe. A mű egyik központi mondatát, melyet Alvinczi föladatként fogalmaz meg magának, Phrügnyi kérdésként használva elbizonytalanítja. Az idézet második felében önmagát a magyar történelem dicsőséges korszakához tartozóként jellemzi, ezt a korszakot azonban szintén saját történelmi értékítélete szerint illeszti a magyarság történelmének egészébe, s habár a kuruc szabadságküzdelmek a magyar nemzeti tudat számára pozitívan épültek a nemzeti mitológia nagy narratívájába, Phrügnyi kirekesztést sugalló retorikája ennek a korszaknak az értékét is dekonstruálhatja. A kuruc mítosz durva profanizációja olvasható az *Etel király kincse*ben,

¹⁶⁰ I. l. jegyzet 58.

¹⁶¹ I. m. 60.

¹⁶² I. m. 61.

¹⁶³ I. m. 67.

¹⁶⁴ I. m. 346–347.

¹⁶⁵ I. m. 80–81.

mely a nyersen közönséges szexualitás és az obszcén tréfa felé mozdítja el a „kuruc” jelet.¹⁶⁶ Mintha Phtrügyi és Alvinczi egymás mellett elbeszélve képtelenek lennének megérteni egymást, ennek példája lehet, hogy a kurtanemes Alvinczi megítélésében értéktelen, sőt veszélyes¹⁶⁷ pörös iratokat hoz váltók helyett, s nem tartja helyesnek Alvinczi stratégiáját a magyar középosztály megmentésére. Jellemző módon a mű szövegében a középosztály kifejezés végig a hétszilvafás nemességre vonatkozik, s nem a polgárságra, mintha ez is a múlt konzerválására tett utalás lenne. A kismemesség megmentése fölötti huzavona akkor válik végképp ironikussá, illetve a magasztos eposzi vállalásokat relativizálóvá, amikor a váltóhamisító Phtrügyi bejelenti: nem bízik Alvincziban:

„De előbb szeretném megtudni, hogy mire kellene a méltóságos úrnak ezek a váltók? Azt csak nem vehetem készpénznek, hogy akad az országban olyan bolond ember, aki az amúgy is régen veszni indult középosztályt megmenteni akarná? Ki törődik itt a középosztállyal?”¹⁶⁸

A Szauder József *Szindbád Purgatóriuma* című tanulmányában írtak szerint Phtrügyi és a kurtanemesek azért nem válnak meg hamis váltóiktól, „Mert a hamis váltó lett az élet hétköznapjaiban legtöbbit forgatott, életre 'jogosító' nemesi levelük.”¹⁶⁹

Az őstörténet epikáját a költőknek a szentség szférájával kell összekötniük, ahogy erre Szörényi László rámutat „*A szent hazának képe.*” *Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig* című tanulmányában.¹⁷⁰ Krúdy a szándékos profanizációval következetesen dekonstruálja az eposzt. Alvinczi előtt végigvonul egész „serege”, akik be is állnának zászlaja alá, meg nem is, de a haza megmentésének magasztos célja helyett csupán a felelősség előli menekülés és a túlélés hajtja őket. Szörényi László úgy látja, Alvinczinek nem egyszerűen megmentenie kellene ebben a regényben Magyarországot, hanem azt az országot kellene megteremtenie, amelyik ideáinak megfelelő lenne.¹⁷¹ Alvinczi kiábrándult monológjára a züllött úriember cinikus megjegyzése volna hivatott válaszolni, Patkó Bandi azonban olyan alternatívát próbálna adni, amely a Krúdy-életműben legalábbis szokatlan: támaszkodjon Alvinczi a múltból itt maradt öregek helyett az ifjak erejére¹⁷² (esetében ez szó szerint meg is történik, amikor kiveri a kocsmából a csalókat).¹⁷³ Krúdy legtöbb művében azonban – főképpen a történelmi tárgyúakban – az idős, az öreg jelenti az értékállót, az, aminek minél több köze van a múlthoz.¹⁷⁴ Habár az életmű második felében (főleg a *Királyregényekben*) változik ez a szemlélet, de még azokban a művekben is alkalmaz idős szereplőket, sőt az *Etel király kincse* Szabolcs vezérével (parodisztikusan bár, de) mintha azt sugallná, hogy az aktív élet

¹⁶⁶ I.m. 314–315.

¹⁶⁷ „Pereket nem veszünk – mondta most igen komoly hangon Alvinczi. – Éppen az örökös pereskedés volt egyik okozója a magyar középosztály tönkremenésének.” I.m. 82.

¹⁶⁸ I.m. 84. Ahogy később a züllött úriember is csalást emleget. I.m. 93–94.

¹⁶⁹ 3. jegyzet 180–181.

¹⁷⁰ 23. jegyzet 208.

¹⁷¹ I.m. 228.

¹⁷² I. jegyzet 91–92.

¹⁷³ I.m. 94.

¹⁷⁴ Lásd ezzel kapcsolatban 78. jegyzet 54–102.

ötven fölött kezdődik. A fiatalságról ugyanakkor így ír *Szemere de genere Huba* című, 1919-es cikkében: „Az ifjúság, akihez Szemere fellebbezett, olyan romlott kezdett lenni, mint az öregek.”¹⁷⁵ Alvinczi az 1928-as *Valakit elvisz az ördögben* mintha megfogadná Patkó Bandi javaslatát, elkötelezi magát az új Magyarország fölemelése mellett.¹⁷⁶ Az 1931-es *Etel király kincsében* viszont újra a régi Szemerét láthatjuk, aki a régi Magyarországot választja. Mintha az ötvenéves Szabolcs vezér lenne a legfiatalabb ember az egész történetben.¹⁷⁷ Szörényi László véleménye szerint a történelmi Szemere Miklós szkeptikus volt, szerinte „az ő és az új Magyarország egyaránt romlott.”¹⁷⁸ A *Valakit elvisz az ördög* sem fogalmaz egyértelműen ódság kontra reformok viszonyában. Miközben jól kivehető a szónoki fölkiáltás mögöttes, a nyelvi megformálással ellentétes értelme, a resignált hangvétel mintha tompítaná az iróniát.¹⁷⁹ A züllött úriember végül úgy távozik a cselekményből, hogy hangsúlyt kap vele kapcsolatban a szöveg fikcionáltsága. Szerző és olvasó egyaránt említetik az elbeszélő által, mint olyan szubjektumok, akiknek immár kellőképpen elégük lett a mondott személyből, aki a szöveg Magyarországnak hátsó kertjeiben, árkaiban, bozótosaiban, csatornáiban, a szennyben tűnik el.¹⁸⁰ A kiábrándult Alvinczi is távozni szeretne a történetből, őt azonban egyrészt legendás vörös postakocsija hagyja cserben, másrészt értelmezhető a közlekedési malőr úgy is, hogy az alföldi táj húzza magához, tartja vissza a könnyelmű kalandba bocsátkozó arisztokratát.¹⁸¹ Ami ezután történik a regényben, az értelmezhető úgy is, hogy pusztán a várakozás kényszerítő ereje miatt valósul meg. Elgondolkoztató azonban, hogy minden említésre méltó cselekmény ezután történik. Ezzel kapcsolatban Szauder Józsefet idézem, aki a cselekmény visszaszorulását már a századelő Krúdy-műveiben is kimutatja:

„1905-ben és 1906-ban azonban már megsűrűsödik a legendakör, rátelepül az alakokra, valami oly töménységgel, hogy a cselekmény funkcióját is kikezdi, a tárgyias történetből a léggört (...) illusztráló gesztusok egymásba záruló sorozata lesz, a cselekmény egyre szorosabb közelébe kerül a jellemképnek, mely nem is valódi mozgáson, hanem pusztán 'pótcselekvésen' át kerekedik plasztikussá.”¹⁸² (...) Krúdy már kezd lemondani a cselekményről, a történésről.”¹⁸³

¹⁷⁵ 158. jegyzet 80.

¹⁷⁶ 11. jegyzet 98.

¹⁷⁷ l.m. 304.

¹⁷⁸ 23. jegyzet 228.

¹⁷⁹ „Ő, Magyarország nem olyan ország, amely egykönnyen változzon akár száz esztendőök leforgása alatt. Az apák kabátjait, nadrágjait, csizmáit és meggyőződéseit szívesen viselik tovább a fiak. Alig találának valami újítást az ösök, ha visszatérnének a régi temetőkből, legfeljebb a házi gyertyaöntés ment ki a divatból, petróleummal világítanak.” 11. jegyzet 96. Vö. i.m. 100. Hasonló az „Arany Sas” leírása az *Etel király kincsében*. l.m. 332.

¹⁸⁰ l.m. 96.

¹⁸¹ „El kell innen mihamarább utazni! – dörmögte Alvinczi, de éppen akkor jelentette a kocsis, hogy a postakocsi a kerékgyártó reparálására szorul, legalább egy napig tart a munka.” l.m. 98.

¹⁸² 3. jegyzet 49.

¹⁸³ l.m. jegyzet 53.

Nagyjából azonos cselekményszerkezet jellemzi az *Etel király kincse* című regényt is, bár első olvasásra az utazás – amely a regény első felét jórészt kitölti – mozgalmas kellene, hogy legyen, különösen, ha honfoglalásról van szó, amint azt időről időre hangoztatják Szabolcs vezér nyíri seregének tagjai.

Ady mottóul választott sorai másképp értelmezhetőek a föltételezett regényidőkben, melyek a tárgyalt Krúdy-regényekben egyaránt a XIX–XX. század fordulójának felelnek meg, és másképp értelmeződnek az első világháború és Trianon utáni Magyarország idejében, s megint másképp abban a korban, melyben keletkeztek. Bár Szauder József *Szindbád születése* című tanulmányában éppen a „magyar 'történelmi' osztálynak” természetrajza kapcsán fedezi föl az egyezéseket a '10-es és a '20-as évek Krúdy-műveinek ironiája között.¹⁸⁴ Alvinczi-Szemere minden csalódása ellenére szereti „mindenképpen” magyarjait, ahogy Krúdy írta róla halála után: „Mindennél jobban szerette hazáját, nem az olvasókönyvek iskolai rövidlátásával, hanem fájdalmasan, nyitott szemmel, álmatlanul, amint egy bűnbe esett asszonyt szeretnek tovább a férfiak.”¹⁸⁵ Magyarország esetében ez különösen igaz, hiszen Szent István följajánlása óta Mária országának nevezetik. Szörényi László kimutatja, hogy a haza nőalakban való megszemélyesítése, amely esetünkben akár a följajánlással is kapcsolatba hozható, Jeremiás siralmi, illetve Lucanus nyomán topizálódik.¹⁸⁶ Ugyanakkor már Pál apostol ír arról, hogy az egyház Krisztus teste, tehát megszemélyesít. Ráadásul Jan Assmann hipotézise szerint az országok-közösségek megszemélyesítésének gyakorlata – így a páli szöveghely is Ozirisz 42 darabra szabdalt teste újraegyesítésének mitikus gyakorlatából származhat, mivel Egyiptom 42 körzetből állt, ráadásul mindegyik körzethez Ozirisz egy-egy tagját rendelték.¹⁸⁷ Az elbeszélők számára a sorscspások utáni magyarság szétszórattatására is vonatkoztatható a „mindenképpen”. A sereg gyűjtésének és előszámolásának témáját már körüljártam. A visszavétel a regények idejében „sok-sok minden”-re vonatkozik, s mindez valószínűsíthetően legalábbis ellentétben áll a lírai alany szándékaival, hiszen Alvinczi serege többek között a törvényerőre soha nem emelkedett *Tripartitum* jogi helyzetét szeretné „visszavenni”, olyan – számára – ideális Magyarországhoz visszatérni, amely soha nem létezett, mitikus megalapozását pusztán a történelem olyan daliás időinek sajátos átértelmezése adhatná, mint a honfoglalás vagy a kuruc szabadságküzdelmek. A kuruc szabadságharc és Szemere Miklós személye között figyelemreméltó összefüggést fedezett föl a Krúdy-életműben Szörényi László Krúdy Szemere-nekrológia kapcsán.¹⁸⁸ A két térben és időben egyaránt távoli esemény Szabolcs vezérék utazásával mintha egymásra másolódna, miközben tételelesen megfogalmazódik, hogy Szabolcs honfoglalása a hármas sorszámot kéri magának a történelmi emlékezettől, miután a kettést többek között éppen a nyíri honfoglalók adják visszamenőleg Szapolyai

¹⁸⁴ I.m. jegyzet 38–39.

¹⁸⁵ 158. jegyzet 75. Ehhez hasonlóan jellemzi Szemerét Szabolcs vezér az *Etel király kincse*-ben. 11. jegyzet 316.

¹⁸⁶ 23. jegyzet 209. Hungária megszemélyesítéséről Krúdy kapcsán lásd még Szörényi László: *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben*. In. i.m. 222.

¹⁸⁷ Jan Assmann: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 2008. 130.

¹⁸⁸ 23. jegyzet 227., 291.

János vajda a mohácsi tragédia utáni Budára vonulásának. Ez utóbbihoz ragaszkodnak inkább, mint az elsőhöz, útvonalát is többé-kevésbé pontosan próbálják követni.

„Szapolyai János, aki hosszú idő után, a mohácsi vész után lett nemzeti királyunk, éppen azon az úton ment Buda felé, amelyen valaha a honfoglaló Árpád vezér haladt, mert néki is újra kellett elfoglalni az országot. Szapolyai János közelebb van vagy ötszáz esztendővel, mint Árpád, azért csak azt kell nézni a mostani hazafiaknak, akik Árpádról szeretnék tudni, merre ment ugyancsak Szapolyai.”¹⁸⁹

A hangsúly ezúttal az újra elfoglaláson van, akárcsak az általam átértelmezett Ady-mottóban. Az „újra” azt sugallja, hogy időközben „valahol-valahogyan” elveszett a haza, s úgy kell azt újra elfoglalni, hogy megmaradunk földrajzi keretein belül. Csakhogy észre kell venni: a primitív mitologizálásnak szüksége van a jogállás rögzítése érdekében a hagyomány követésére, még akkor is, ha ez a hagyomány már nem annyira az ősi magyar sámánisztikus, hanem a zsidó-keresztény kultúrához kapcsolódik. Mindegyikben fontos azonban a helyválttatás mitikus szimbóluma. Gyanítható, hogy Szabolcs vezérék utaztatása sokkal többet köszönhet a zsidó exodus mítoszának, amely esetükben a szecesszió klasszikus példájaként, mint a jelen társadalom dekonstruktív és rekonstruktív elutasítása olvasható. A nyíri atyfiak is egy földrajzi helyhez köthető romlottságot kívánnak elutasítani, de nem úgy, hogy kiutaznak belőle, hanem éppen a szívébe utaznak, hiszen a kor rohamléptekben fejlődő magyar fővárosa testesíti meg mindazt, amelyet elutasítva az új-régi Magyarország újra megalapítható. Jellemző, hogy Szabolcs vezér serege hagyományos magyar módon utazik, lóháton,¹⁹⁰ s ez a lófuttató Szemere szempontjából különös figyelemre tarthat számot. Az elbeszélő az anakronizmus magasztos és ironikus értelmezése felé egyaránt nyit, amikor így fogalmaz: „álombeli volt a csapat.”¹⁹¹ A kitalált-álombeli hun múltat a legközönségesebb (és legszomorúbb külvárosi) pesti jelennel ütközteti a narrátor.¹⁹² Ezzel kapcsolatban Szauder Józsefet idézem:

„a 3. honfoglalás bús-boros vitézei (...) maguk sem veszik komolyan kincskereső útjukat – az egész út hangulata s jelentése az utolsó mulatozásra induló korhelyek kirándulása és az anakronisztikus vitézi kavalkád között hullámzik.”¹⁹³

Szemere gondoskodni szeretne a fővárosba érkező nyírségi hunok foglalkoztatásáról. Véleménye korszerűsége miatt válik anakronisztikussá egy anakronisztikus helyzetben, mely kísértetiesen emlékeztet Mikszáth *Új Zrínyiászára*.¹⁹⁴

Krúdy fantáziáját különösen izgatta a mohácsi korszak, de még inkább a történelmileg-etikailag sokrétűen és ellentmondásosan megítélhető Szapolyai alakja, aki *Királyregényeiben*

¹⁸⁹ I. l. jegyzet 307–308.

¹⁹⁰ I. m. 326.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² I. m. 326–328., 338.

¹⁹³ 3. jegyzet 185.

¹⁹⁴ I. l. jegyzet 348.

Alvinczihez hasonlóan vonzza magához a kétes egzisztenciákat, politikai kalandorokat.¹⁹⁵ A „visszavétel” átvételként értelmezhető, a hatalom átvételeként, s az *Etel király kincséből* kiderülhet, hogy az ilyenformán fölépülendő Magyarország a Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd-féle trónviszály anarchikus idejére emlékeztetne, ha megvalósulna, olyan országra, melyben – hogy a gondolatmenet lezárásául egy másik Ady-versre utaljak – az eltévedt lovas bolyongása meghatározó léthelyzet lenne. Az idő egyébként is izgalmasan alakul azokban az Alvinczi-Szemere regényekben, melyek az első világháború után születtek. Az írás és a cselekmény korszakainak egyidejűként elbeszéléséből nem annyira probléma születik, mint inkább a két korszak tanulságainak levonása. Szörényi László fölhívja a figyelmet az egyidejűsége, mely Tisza Kálmán és Horthy Miklós korszaka között feszül.¹⁹⁶ A Krúdy-regények elbeszélői idejének többrétűsége jelentős mértékben járulhat hozzá a fiktívnek és a történetinek nevezett narratívák viszonyának értékeléséhez-értelmezéséhez. Jean Leduc *A történészek és az idő* című munkájában nyelven kívüliként tételezi a történeti időmegtározást, mint ami a naptár időrendjén alapítódik.¹⁹⁷ Csábító lenne ez az elképzelés, ha a naptárak nem a nyelv jeleivel vagy a nyelv által alapított kozmológiai utalások alapján konstruálódnának. De mit kezdünk azokkal a narratívákkal, amelyek magabiztosan kezelnek egymástól eltávolodott vagy távoli időintervallumokat *egyszerre*? Ráadásul az elemzés tárgyát képező szövegek esetében ez az időintervallum még nem is olyan megdöbbentően nagy, mint amilyenről Krúdy kapcsán Szerb Antal a Nyugat 1941. 5. számában megjelent *Magyar irodalmi almanach az 1941. évre* című cikkében ír: „a tegnapi Krúdynál is bizonytalan időszak. Zsigmond királytól a világháború kitöréséig húzódik”. Jan Assmann mellett, hogy a valóságot értelmi felépítését és szimbolikus kódolását tekintve nyelvi szerkezetüként értelmezi, a történelmi valóságot is olyanként határozza meg, mint amely alapvetően retorikai alakzatokon keresztül konstruálódik, s rámutat, hogy szimbolikus valósággháló alakítja évszázadok során a történelmet.¹⁹⁸

Szabolcs vezér vitézei a korteskedő, zászlóhurcolgató régi Magyarországot¹⁹⁹ – mely nem is olyan régen talán még el sem múlt egészen a mű keltezésekor – szándékoznak magukkal vinni a fővárosba, hogy aztán Budán fölleljék Attila kincsét. Mintha a fővárosi ember nem tudná, hogy milyen kincsen ül, s vidékről, a Nyírségből kell jönni a magyarnak, hogy megmutassa, mintegy újra *fölfedezze* az egykor megvoltat. Miskolcon, miután honfoglalásuk finansziális helyzete Szemere Miklósnak köszönhetően immár biztonságba került, heraldikai arculatukat is igyekeznek kidolgozni. Zászlóra van szükség.²⁰⁰ Az ikonográfiát egy hölgy dolgozza ki, így lesz a szabolcsi hunok zászlaja piros mezőben zöld macska, mely aranygömböt gurít.²⁰¹ Szörényi László alapos háttérkutatótást végezve

¹⁹⁵ Lásd 78. jegyzet

¹⁹⁶ 23. jegyzet 220.

¹⁹⁷ Jean Leduc: *A történészek és az idő. Elméletek, problémák, írásmódok*. Kalligram Pozsony, 2006. 290–291.

¹⁹⁸ 187. jegyzet 142.

¹⁹⁹ 11. jegyzet 273–274., 325.

²⁰⁰ I.m. 319. Megjegyzem, Szauder József *Szindbád feltámadásától Szindbád megtérééséig* című tanulmányában elemzi, hogyan használja föl Krúdy a nemzeti lobogó jelképét a századforduló színházi nacionalizmusának érzékeltetésére. 3. jegyzet 74.

²⁰¹ 11. jegyzet 323–324.

Krúdy Álmokönyvében mutatja ki a heraldika eredetét: „A turul helyett föltételezhetőleg azért lett macska a címerállat, mert a macska, Krúdy Álmokönyvének tanúsága szerint a szerelem, a bujaság szimbóluma.”²⁰² Jómagam csatlakozva az életműhöz szorosan kötődő értelmezéshez, annál egyszerűbb megfejtést is elképzelhetőnek tartok: a jámbor asszonyság giccses-posztbiedermeier mintára pusztán egy szép kis fonalgombolyagot gurító cicát szeretne hímezni a hunok szent zászlajára... A vállalkozás végcélját illetően megoszlanak az elképzelések. Szabolcs vezér inkább a szent sír – Attila sírja – föltalálására helyezné a hangsúlyt, ezáltal legitimizálván a kurtanemesi Magyarországot,²⁰³ míg a sereget elsősorban a kincsek finansiális konkrétsága mozgatja a vállalkozásban. Szőrényi László Zrínyi Miklós Attila-epigrammája kapcsán méltatja a hun uralkodó fontosságát a magyar őstörténeti epikában. Attila közvetlenül a Szentlélek attribútumaival ruháztatik föl, „a magyar elhivatottság legátfogóbb szimbólumává” válik.²⁰⁴ Pestre érkezvén az „Arany Sas” közönsége előtt nyílt titokká válik, hogy Szabolcs vezér „Jeles dologban fáradozik, Attila kincsét keresi a pusztuló dzsentri megmentése céljából.”²⁰⁵ Utazása a vidéki Magyarországon zárandoklat jellegű. Zárandokként látogatja végig a magyar múlt vélt vagy valós emlékhelyeit. Különösen fontos így a miskolci stáció, ahol IV. Béla, a muhi csata, a Sajó, az 1848-49-es szabadságharc és Szemere Bertalan emlékét idézik föl.²⁰⁶ Szemerével kapcsolatban hangsúlyt kap az a Kossuth-párti anekdota, miszerint Szemere segítségével ásta el Kossuth a szent koronát Orsovánál, s annak rejtékelyét éppen Szemere árulta el Ferenc Józsefnek.²⁰⁷ Szabolcs vezér maga alkotta magyar történelmi mitológiájában aktualizálva tölti ki az esetleges retorikai-logikai hézagokat, így szorossá és közvetlenné fűződik a nemzeti mítosz újraalkotásának-föltámasztásának folyamatával: egymást értelmezi és bizonyítja törekvés és cél. A honfoglaló magyarok eszerint már megtalálták Attila sírját és kincsét, melyek így a *hagyaté*k politikai és mitológiai kettős értelmében válnak fontossá.²⁰⁸ A harmadik honfoglalás föladata ennek a föltalálásnak a megújítása, újra érvényesítése.²⁰⁹ Méghozzá abban az értelemben, ahogyan sokan Werbőczy *Háromskönyvét* az *Aranybulla* megújításának tartották. Másrészt ez a törekvés a magyar őstörténeti epikának abba a részletébe is beleilleszthető, mely Attila szent sírjának fölkutatását közvetlenül a honfoglalás legitimációs törekvései közé sorolja. Ezzel kapcsolatban Szőrényi Lászlót idézem:

„A 'szent haza' el-, illetve visszafoglalására indított irodalmi expedíciók Zrínyitől (...) Jókaiig végig a remény jegyében indultak el. A már birtokolt vagy a megszerezni kívánt szentség, megszentelődés koronként érzékenyen módosult aszerint, hogy éppen mi volt a tartalma a nemzeti hivatás és az

²⁰² 23. jegyzet 219.

²⁰³ „Itt van az idő, hogy megmentsük az úgynevezett 'hét szilvafás' magyar birtokos osztályt! – mondogatta Szabolcs vezér.” I. jegyzet 286. Vö. 23. jegyzet 218–219.

²⁰⁴ I.m. 212–213.

²⁰⁵ I. jegyzet 333.

²⁰⁶ I.m. 295.

²⁰⁷ I.m. 298.

²⁰⁸ I.m. 304–305.

²⁰⁹ Vö. 23. jegyzet 219.

összemberi, európai lét együttesének. Aranytól fogva ez az összhang elérhetetlennek látszik, és ezért nem marad más hátra, mint az egész témakör csúfondárosan rezignált fölszámolása.”²¹⁰

A sír válhat a nemzeti önmeghatározás egyik legerősebb szimbólumává, ahogy Jan Assmann írja az ókori egyiptomi politikai kultúrával kapcsolatban:

„A sír az identitás és odatartozás legerősebb fókusza. A város a saját sír, továbbá mindazon sírok helye, amelyekért az ember, mint leszármazott felelős.”²¹¹

Az *Etel király kincsében* megvalósul a nemesi középosztály illúziók nélküli (realista? naturalista?) megmutatása, és ugyanezen réteg hősieles küzdelmének megéneklése. Küzdelem a fönmaradásért, de nem a megújulásért. A múltban történő folyamatos rögzítettség vágya vezeti ezt a küzdelmet, ebből következően különös Szabolcs vezér seregének történelemszemlélete: a hunok a Dunántúli-középhegység működő vulkánjai között lovagolnak, Árpád népét vándorcigányok hódoló serege köszönti az új-óhazában, ahol már akkor vendéglősök és főpincérek várták őket,²¹² a nyíri honfoglaló magyarok pedig tokaji bortól vagy szabolcsi vinkótól lerészegedve maradnak le a honfoglalás további folyamatáról. Fölmerül a kérdés: ezért kellene a honfoglalást ezer évvel később folytatnia és befejeznie Szabolcs vezérnek? A vezér őstörténeti epikus szónoklata az avasi pincében nincs híjával a hatalmas birodalmakat alapító, roppant időtávolságot föltételező kozmomitikus eszköztárnak. Magától értetődő egyszerűséggel állapítja meg: az ősi Magyarország mesebeli gazdagságának kozmikus oka az volt, hogy „a nap és a hold közelebb volt még Magyarországhoz, mint napjainkban.”²¹³ Ezzel kapcsolatban érdemes figyelembe venni Jan Assmann véleményét az archaikus társadalmak – így az egyiptomi – kozmogeneziséről. A gazdasági, egészen pontosan mezőgazdasági bőség egyezést mutat Hérodotosz tudósításával, amely Egyiptom rendkívül ősi voltát próbálja érzékeltetni, s amelyet Assmann is fontosnak tart idézett művében:²¹⁴

„Elbeszélésük szerint ez alatt az idő alatt a Nap négyszer változtatta meg pályáját, kétszer kelt fel ott, ahol most lenyugszik, s kétszer nyugodott le ott, ahol most felkél. Mindez azonban nem hozott változást Egyiptomra sem a földekben, sem a folyók hozamában, sem a betegségben, sem a halál módjaiban.”²¹⁵

Szabolcs vezér és „népe” mátrixként használja a történelemből ismert eseményeket, de arra kevésbé és kevesebben gondolnak, hogy nem csupán a szívesen kiválasztott-megjelölt eseménysorok léphetnek be a jelen idő körforgásába, hanem a kevésbé örvendetes végűek is,

²¹⁰ I.m. 220.

²¹¹ 187. jegyzet 279.

²¹² I. I. jegyzet 317.

²¹³ I.m. 313.

²¹⁴ 155. jegyzet 74.

²¹⁵ Hérodotosz II. 142.

arról nem is beszélve, hogy majd' minden jelenleg ismert történelmi eseménynek legalább kettős etikai-erkölcsi értelmezése lehet. Ez a probléma plasztikusan megmutatkozik a kun-magyar közös történelem és a tatárjárás tárgyalásakor.²¹⁶ Ugyanakkor Szabolcs vezérnek a történelem általa folyamatosként tételezett létmódjával kapcsolatos fönntartásait is meg kell fogalmaznia, mégpedig a személyes tapasztalat szintjén.²¹⁷ Másképp nehezen értelmeződhetne jelen tanulmányban az özvegy Borynéval folytatott viszony, legalábbis annak első, populárisan historizáló mozzanatai, melyek vállalkozásának átgondolására készítetik Szabolcs vezért, aki mintha vidékiességének pozitív erkölcsi hozadékait is képes lenne belevinni az elbeszélésbe.²¹⁸ Nemzetmentő vállalkozásáról azonban a regény végkifejletében kiderül, hogy nem a haza fölemelkedését szolgálja. Éppen ellenkezőleg. Attól a pillanattól fogva, miután valamely nehezen megmagyarázható delíriumos látomásnak engedelmeskedve leszállnak az óbudai kiskocsmákba, s követni kezdik Bercsényi örökségét, a kincskeresők mozgása az eddigi jól körvonalazhatóan horizontálissal szemben vertikálissá válik,²¹⁹ ez azonban nem a kincsásás pozitív jelentéstartományai felé nyit, inkább a pokolbéli alászállás felé. A kincsásó romák a regény íródásának korában népszerű egyiptomi eredetmítossszal kerülnek kapcsolatba, Eszmeralda királynőjük Cleopátrával, kinek neve már fölukkant a regényben egy nyomorúságos szexuális hirdetés kapcsán.²²⁰ Csalásra, szélhámosásra és hamisításra, illetve hamisítványra utalhat a kincskeresés kapcsán az a Jókai-párhuzam, melyre Nagy Miklós hívta föl a figyelmet. Ő Jókai *A kiskirályok* című művének Tonuzoba sírját kereső igyekezetét hasonlítja az *Etel király kincséhez*, rámutatva a két vállalkozást kísérő sikertelenségre, mely *A kiskirályok* esetében egyértelműen szélhámosáshoz és hamisításhoz kötődik.²²¹ A vertikálitás meghökkentően – szinte már ponyvai közvetlenséggel – idézi föl égi és földi szerelem örök kibékíthetlenségét, mely egyenesen a cselekmény katalizmájához vezet: Etel király kincse elvész a kíváncsi tekintetek előtt, s ez nem utolsósorban Szűz Máriának, a magyarok nagyasszonyának köszönhető, mintha Szent István utasítására ő védené meg magyarjait az eltvelyedéstől.²²² Az *Etel király kincsével* kapcsolatos elemzések eddig nem tartották fontosnak a regény további részleteivel való foglalkozást, pedig a szöveg itt még nem ér véget, Szabolcs vezérnek el kell szenvednie nemcsak vállalkozása kudarcát, de nevének megváltozását is, melyet éppen Pilisy Rózának „köszönhet”: megfosztatik a vezér nevezettől. Róza – föltehetőleg Szemere utasítására – arra kéri Szabolcsot, hogy az Attila számára baljóslatú Ildikó névvel szólítsa meg, s ebből a szempontból egyáltalán nem lehet véletlen, hogy Róza Újvilág utcai házában éppen egy Makart-csokor alatt jelölik ki Szabolcs helyét, mivel Hans Makart I. Ferenc József udvari festője volt.²²³ Talán a kaland végkifejlete szempontjából volt valójában szüksége

²¹⁶ I. j. jegyzet 320–322.

²¹⁷ I.m. 360–362.

²¹⁸ I.m. 362–363.

²¹⁹ I.m. 364–393.

²²⁰ I.m. 349., 391.

²²¹ 108. jegyzet 120.

²²² I. j. jegyzet 392–393.

²²³ I.m. 400.

az elbeszélőnek Pilisy Rózára, hogy Szabolcstól többszörösen eltávolítva, levélformában értesülhessen az olvasó a kincskeresés végkifejletéről, a – szükségszerűen – hiábavalónak bizonyult vállalkozást további remények nélkül lezáró hazatérésről.²²⁴

²²⁴ I.m. 408–411.